

מסכת כתובות

תוכן העניינים

עמוד 3	על המושג כתובה ומשניות המסכת
עמוד 8	פרק ראשון – החתונה וטענת הבתולים
עמוד 10	פרק שני – שטר הכתובה כעדות שבכתב
עמוד 12	פרק שלישי – כתובה מדאורייתא
עמוד 14	פרק רביעי – מרשות האב לרשות הבעל
עמוד 16	פרק חמישי – הדרישות המינימאליות להקמת בית בישראל
עמוד 21	פרק שישי – השפעת הנישואין על מעמד האישה
עמוד 23	פרק שביעי – פירוק הנישואין
עמוד 26	פרק שמיני – הנושא אישה לשום ממון
עמוד 29	פרק תשיעי – ידו עדיפא מידה
עמוד 32	פרק עשירי – כיצד לנהוג בעזבון המת
עמוד 36	פרק אחד עשר – זכויות האישה בנכסים
עמוד 38	פרק שנים עשר – זכויות הגבר במשפחה
עמוד 40	פרק שלושה עשר – לחיות ע"פ הדיינות בארץ

על המושג כתובה ומשניות המסכת

הקדמה – נושא טעון

כשמסתכלים על מסכתנו העניפה בת שלוש עשרה הפרקים במבט כולל ומנסים לעשות קצת סדר במשניות מקבלים מיד חושך בעיניים – לא ברור בדיוק מהו ההגיון העומד מאחורי חלוקת הפרקים שלה, לא ברור מהו הנושא של כל פרק ומהו הסדר הכללי שהנחה את רבי בעריכתו מסכת גדולה זו. כמו כן ידוע הכינוי שהודבק למסכת זו בעולם הישיבות – ש"ס קטן, כינוי המבטא את תערובת הנושאים המגוונים הנידונים במסכתנו השייכים למסכתות אחרות בש"ס - שגם הוא תורם לבלבול הרב הנוצר כאשר מנסים לעמוד על הנושא הכללי של המסכת.

שמה של המסכת אף הוא מעיד על כך שמדובר בנושא רחב היקפים שניתן לדון בו מזוויות שונות, כיוון שהמילה עצמה "כתובה" מתפרשת בפנים רבות – פעמים והיא משמשת במובן של סכום כסף שהבעל מתחייב לשלם לאשתו אם ימות או יגרשה, פעמים שמשמעה הוא שטר התנאים הכולל את הזכויות והחובות שבין האיש לאשתו אותו כותבים בשעת הנישואים, ולפעמים מדברים על כתובה במובנה הרחב הכולל את שניהם יחדיו – סכום הכסף והתנאים הכתובים בשטר.

מלבד ריבוי המשמעויות הלשוני החבוי בתוך המושג כתובה, ניתן לראות אף ריבוי השלכות הלכתיות שיש לה המוליד הרבה נפקא מינות למעשה. עדות לכך שעניין הכתובה מעלה שאלות הלכתיות רבות במיוחד ניתן למצוא בדברי רבי ינאי בתחילת פרק חמישי (נד:):

"דאמר ר' איבו אמר רבי ינאי: תנאי כתובה ככתובה דמי, נפקא מינה למוכרת, ולמוחלת, למורדת, ולפוגמת, לתובעת, ולעוברת על דת, לשבת, לשבועה, ולשביעית, ולכותב כל נכסיו לבניו, לגבות מן הקרקע, ומן הזיבורית, וכל זמן שהיא בבית אביה, ולכתובת בנין דכרין"

ברשימה ארוכה זו רבי ינאי מכניס עניינים שונים המופיעים במסכת בחדא מחתא וכך מביע את עוצמתה ההלכתית יוצאת הדופן של הכתובה. לאור דברים אלו ניתן להבין את המורכבות שיש בנסיון ליצור סדר כלשהו במסכת פורה זו.

מסכת כתובות - מראה כללי

מסכת זו – כחלק מסדר נשים, עוסקת בשאלות השייכות למצבה המשפחתי של האישה ולמעמדה ההלכתי. אם נעמיד את האישה במרכז העניינים של המסכת ניתן יהיה לבחון לאורך המסכת את השאלה – על איזה אישה מדובר במשניות השונות או יותר נכון מהו מצבה של האישה עליה מדובר, בעקבות כך נגלה שיש שלשה מצבים שונים:

- א. נערה בתולה – לפני הנישואין או בחתונה עצמה.
- ב. אישה נשואה – חיי הנישואין, זוגיות.
- ג. אלמנה או גרושה - לאחר הנישואין.

כאשר פרקים א-ד עוסקים בעיקר במצבה של הבתולה או בכל אישה העומדת במצב של טרום נישואיה, פרקים ה-ח דנים בעיקר בנושאים השייכים לאישה נשואה – סביב חיי הנישואין, ופרקים ט-יב מדברים על החיים הבתר נישואיים של האישה – בין במקרה של אלמנה ובין של

גרופה. (פרק יג העוסק בשני דייני גזירות לא בא בחשבון חלוקה זו, נראה שהוא פרק העומד בפני עצמו מבחינת הרצף הענייני של המסכת ועיין להלן בדברינו על פרק זה). לפני שנדגים ונוכיח את חלוקה זו נוסיף עליה נדבך נוסף – חילקנו את המסכת ע"פ מצבה של האישה, אם נכניס לחלוקה זו את עניין הכתובה שהיא נושא מסכתנו, נוכל להיעזר בשלש מצבים אלו ובאמצעותם לבחון את עניין הכתובה ומשמעותה. כלומר, אינן דומות השלכותיה של הכתובה בשלב טרום הנישואין למשמעויות ההלכתיות בחיי הנישואין של האישה, ולא זה וזה כהרי הכתובה מהזווית של אחר ימי הנישואין, וכפי שיוסבר להלן.

א. הכתובה קודם הנישואים ובחתונה – שכר הבתולים (פרקים א-ד)

הפרקים הפותחים את המסכת מתייחסים לשאלות הצצות בתקופה הקודמת לנישואין ובנישואין עצמם. הכתובה בשלב זה מתפרשת בעיקר כסכום כסף שזוכה בו האישה הנכנסת לחופה תמורת איבוד בתולה. נעבור על נקודות מספר בכל פרק המוכיחות את טענתנו:

פרק א - תחילה המשנה עוסקת בנשים שיש להן טענת בתולים ובסכום הכתובה של הבתולה מול האלמנה. הקישור בין שני נושאים אלו מלמד שסכום הכתובה נקבע ע"פ הבתולים – בתולה מאתיים ואלמנה מנה – חצי, משום שאין לה בתולים. על אף שמדובר פה באלמנה – לא מדובר פה על כתובתה מבעלה הקודם אלא על כתובתה העתידית, מכאן שמה שמעניין אותנו הוא נישואיה החדשים. גם משנה ב' העוסקת בבעילת קטן וקטנה מחזקת את הטענה שמדובר פה בתקופת הילדות והרווקות – כלומר לפני הנישואין. בהמשך מדובר על נשים רווקות החשודות בביאה שלא כתקנה ("מה טיבו של זה?") שאינה נעשתה לשם נישואין. לסיכום - הפרק חותם במעשיית התינוקת שנאנסה.

פרק ב - הפתיחה מבלבלת – "האישה שנתארמלה או נתגרשה" – כלומר האישה המדוברת נמצאת במצב של אחר נישואין, אך יושם לב שהדיון הוא על זמן החתונה – יצאת בהינומא וראשה פרוע, חילוק קליות – עדויות לכך שנישאת בתולה. שאר הפרק סוטה במקצת מהנושא הכללי של מסכתנו ועוסק בענייני עדות ונאמנות, אך גם בו אפשר למצוא על דרך הרמז את אווירת ימי הנעורים - "קטנים היינו, מה שראו בקטנן, שהיה איש פלוני יוצא מבית הספר..." לגבי שבוייה ואישה שנחבשה – ייתכן לומר שכיוון שהשאלה היא האם הן מותרות להינשא או לחזור לבעליהן נכלל דינם בתוך רצף המשניות העוסק בכניסה לנישואין.

פרק ג – הפרק עוסק בדיני האונס והמפתה ובפרט בקנס שהם חייבים. דין זה חל רק כאשר הנפגעת היא נערה בתולה. למ"ד כתובה מדאורייתא – לומדים זאת מפרשיית המפתה – "מוהר הבתולות" – ומכאן הקשר לכתובה. מכל מקום – ההתייחסות לכתובה כאל קנס¹ או לחלופין כתמורתם של הבתולים שהאישה מפסידה מדגיש את הפן הפיצויי של הכתובה.

פרק ד - הפרק עוסק בעניינים שונים – החל בגביית הקנס של הפרק הקודם, דרך המוציא שם רע וכלה בתנאי הכתובה המחייבים את הבעל. בכלליות אפשר לומר שיש כאן תיאור של זכויות (משניות א-ד) וחובות (משניות ו-יב) האב והבעל באישה, כאשר בתוך – משניות ה-ו, מתואר התהליך של העברת האישה מרשות האב לרשות הבעל. ניתן לראות את משניות ז-יב המונות את התנאים שהבעל מתחייב לאשתו בשעת כניסתו לחופה - כהכרזה על משמעות הכניסה לחיי

¹ כפי שאומרת הגמרא בעצמה על כתובה: "תנא הואיל וקנס חכמים הוא לא תגבה אלא מן הזיבורית" (י.).

הנישואין, וכך יחידה זו מגשרת בין חלק זה של המסכת העוסק בכתובת הבתולה לחלק הבא המדבר על תוקף הכתובה בחיי הזוגיות כפי שנראה להלן.
לסיכום חלק זה, התמונה המתקבלת מארבעת פרקים אלו היא ברורה – כתובה פירושה סכום כסף הניתן לאישה המתחתנת, הבא לפצות אותה על הערך הממוני שמפסידה בעקבות איבוד בתוליה.

ב. הכתובה בימי הנישואין – ניהול חיי הזוגיות (פרקים ה-ח)

בחלק זה של המסכת כבר לא מדובר בנשים צעירות. האישה פה היא כבר עקרת בית ואורח חייה השתנה באופן קיצוני בעקבות כניסתה לחיי משפחה. בשלב זה הכתובה משחקת תפקיד שונה מתפקידה בחלק הקודם – כעת אנו מתמקדים בעיקר בתנאים שבין האישה לבעלה ולא בסכום כסף ממוני כלשהו כפי שיוכח להלן.

פרק ה – כמו פרקים אחרים במסכת גם פרק זה מרובה בנושאים: תוספת כתובה, תקופת הביניים שבין האירוסין לנישואין, מעשי ידי האישה ותפקידה בבית, ומצוות עונה ופרנסה המוטלת על הבעל. ממשנה ד (המקדיש מעשי ידי אשתו) ואילך המשניות עוסקות באישה נשואה – ובפרט בהתחייבויות המוטלות הן על הבעל והן על האישה בחיי הנישואין. הקושי בפרקנו הוא משניות א-ג שלכאורה שייכות לחלק הקודם – המתארות אישה קודם נישואיה. אלא שאם נסתכל על משניות אלו מבחינת תפקיד הכתובה שבהן (ולא מבחינת מצבה המשפחתי של האישה), נגלה כיצד הן מנותקות מהחלק הראשון, כיון שמדובר **בתוספת כתובה** כלומר, מלבד סכום המאתיים או המנה הבסיסיים אם רצה הבעל להוסיף - מוסיף, הסכום המוסף אינו שייך יותר לפיצוי על הבתולים אלא מביע את חיבתו של הבעל לאשתו לעתיד – וכך מחזק את חייהם המשותפים². כמו כן גם משניות ב-ג מתמקדות בחיוב של הבעל או היבם להאכיל לאחר שנים עשר חודש כחלק מחובותיו של הבעל לפרנס את אשתו המופיעים בכתובה.

פרק ו – הנושא המרכזי בפרק זה הוא הכספים שהאישה (או יותר נכון – אביה), והבעל מכניסים לבית המשותף (נדוניא). גם משנה א שאינה עוסקת בכך מדברת על כסף שהבעל מרוויח בזכות האישה. בכל אופן המוקד של הפרק הוא המשמעות הכלכלית שיש בהקמת בית חדש. כמובן שגם דברים אלו נכתבים בכתובה כי הם חלק מחיי הנישואין וכתובתם משמרת את השייכות שיש לכל צד בנכסי הבית המשותף למקרה של פירוק הנישואים - אלמנות או גירושין.

פרק ז – הפרק עוסק במקרים בו הבעל מחויב לגרש את אשתו בעקבות גורמים שונים – נדרים, עבירות או מומין. הביטוי החוזר לאורך הפרק הוא "יוציא ויתן כתובה" או "יוצאת שלא בכתובה". אמנם הכתובה המוזכרת לאורך הפרק מתפרשת במובן הממוני – סכום כסף שהאישה מפסידה בעקבות מעשיה או נדרים ומומין שעליה, ולא במובן של שטר תנאים, אך נראה לומר שהפרק בא להגדיר אלו חיי נישואים תקינים ואלו אינם יכולים להמשיך להתקיים ובכך הוא מתקשר לחיי הזוגיות ולא מתמקד באיכותה או בכמותה של הכתובה המדוברת.

פרק ח – כל הפרק מלבד משנה ח האחרונה עוסק בנכסי מלוג – נכסים של האישה שלא נכתבים בכתובה והבעל אינו חייב באחריותן אלא שאוכל פירותיהן. במשניות אלו הכתובה כמעט ובכלל לא מוזכרת. היחסים בין הבעל לאשתו בנוגע לנכסים אלו שייכים לעולם הזוגיות ולכך נידונים

² בגמרא כיוון זה מקבל משנה תוקף – "רצה לכתוב לה לא קתני אלא רצה להוסיף מסייע ליה לר' איבו אמר רבי ינאי דאמר ר' איבו אמר רבי ינאי **תנאי כתובה ככתובה** דמי..." כלומר, הגמרא מתייחסת לתוספת זו כתנאי כתובה וכך מנתקת אותה מהעולם הממוני ומשייכת אותה לעולם של התנאים עליהם מושתתים חיי הנישואין.

במסכתנו. משנה ח – החותמת את חלק זה של המסכת, מקשרת את עניין הנכסים הנדון בפרקנו ובפרק ו, לעצם מתן הכתובה "לא יאמר אדם לאשתו הרי כתובתך מונחת על השולחן אלא כל נכסיו אחראין לכתובתה". כלל זה שהוא עצמו מתנאי הכתובה (כמובא בפרק ד, משנה ז) מוסבר בגמרא – "שלא תהא קלה בעיניו להוציאה" – כלומר יש פה נסיון לשמור על שלום הבית ולקיים את חיי הזוגיות באמצעות הנכסים – ובכך יפה כחו לחתום את חלק זה של המסכת מחד, ומאידך מצב של טרום גירושין מתואר בו מיניה וביה, ובכך הוא משמש הכנה לחלק הבא של המסכת. נסכם חלק זה בקצרה – הכתובה בפרקים אלו היא שטר תנאים עליו מבוסס הבית היהודי הכולל בתוכו את ההתחייבות של שני הצדדים בהיכנסם בברית הנישואין, ואף את ההשלכות הכלכליות שיש להקמת בית נאמן בישראל.

ג. הכתובה לאחר הנישואין – זכויות האישה / האישה כבעלת חוב (פרקים ט-יב)

החלק האחרון של מסכתנו מתאר פן של הכתובה שלא ניכר עד כה במסכת. בפרקים אלו מדובר באישה גרושה או אלמנה שתובעת זכויותיה הממוניות מבעלה הקודם או מיורשיו. משמעה של הכתובה בחלק זה הוא מורכב – מצד אחד מדובר בסכום כסף קצוב שהתורה חייבה את הבעל לתת לאשתו כתמורה לאבדן בתוליה (כפי שראינו בחלק הראשון) ואת סכום זה האישה תובעת, אך מלבדו ישנם גם הנכסים שהאישה הכניסה לבית המשותף שנכתבו בשטר התנאים, וכן התוספת שהוסיף לה הבעל משלו שאינם קשורים לכתוליה (כפי שהוכח בחלק השני). כמו כן במקרה של אלמנה – על היתומים לפרנס את האישה כל עוד היא נשארת בביתם וגם זה מתנאי הכתובה (פ"ד משנה יב). כלומר, יוצא לנו שהמשמעות של המושג "כתובה" בפרקים אלו היא רחבה וכוללת גם את שכר הבתולים וגם את חובותיו הממוניות של הבעל כלפי אשתו או אלמנתו. אנו נדגים זאת באמצעות סקירה מהירה על פרקים אלו.

פרק ט – כפי שניתן לראות בבירור, החל ממשנה ב' ואילך בפרק זה המצב בו מדובר הוא כאשר הבעל מת או גירש את אשתו והאישה תובעת את זכויותיה ממנו או מיורשיו. רוב משניות הפרק נסבות סביב נושא השבועה אך לא כולן. בכל אופן ניכר ממשניות אלו שהאישה נחשבת כבעלת חוב לגבי הבעל והשאלה היא כיצד בדיוק היא גובה את זכויותיה מנכסיו.

פרק י – פרק זה כשמו בבבלי כן הוא – "מי שהיה נשוי", משפט הפותח את כל המשניות בפרקנו (למעט משנה ג שניתן לראותה כהמשך משנה ב). הפרק עוסק בחלוקת הצרות (נשים הנשואות לאותו בעל) בכתובתן. בכל מקרה הבעל מחויב לתמונה. בפרק זה מצויות השוואות רבות לבעל חוב ודיני גביית הכתובה זהים להלכותיו של גביית חוב כלשהו. תחילתו של הפרק עוסקת ב"כתובת בנין דכרין" שהוא אחד מתנאי הכתובה (פ"ד משנה י) וכך מתבטא הצד התנאי של הכתובה, אך בשאר הפרק הכתובה מתפרשת בעיקר כסכום כסף ספציפי ופחות כזכויות כלליות המגיעות לאישה, מכל מקום גם כסף זה מורכב מסכום בסיסי המגיע מהתורה (מנה או מאתיים) ומתוספת שהבעל הוסיף לה משלו.

פרק יא – לאורך הפרק מתוארים היחסים שבין האלמנה והיתומים. בפרק זה בית הדין נכנסים חזק לתמונה – שהם המבצעים בפועל את מימוש זכויותיה של האלמנה. אין צורך לומר שגם בפרקנו הכתובה מתפרשת במובנה הרחב.³

³ מה שקשה בפרק זה הוא משנה ו – זכויות הממאנת השניה והאיילונית וכתובת האסורות בלאו, שלא קשור כלל לפרקנו או לחלק הכללי של המסכת בו אנו עומדים. יותר מכך – הפירוט בתחילת המשנה "אין להם כתובה ולא

פרק יב – הפרק המסכם את חלק זה עוסק בשלשה מקרים – 1. בעל שהתחייב לזון את בת אשתו. 2. אלמנה שאינה רוצה לזוז מבית אביה או בעלה. 3. גביית הכתובה לאחר 25 שנים. המקרה הראשון עוסק ברובו במצב שהבעל גירש את אישה זו – וכך הוא מתקשר לרצף המשניות העוסקות בזכויות האישה בחיים שלאחר הנישואין. המקרה השני ברור – מזונות האלמנה כחלק מתנאי הכתובה (פ"ד משנה יב). המקרה האחרון החותם את חלק זה הוא האחרון במסכת (חוץ מפרק יג – כנזכר לעיל) גם מבחינת מיקומו בציר הזמן – 25 שנה לאחר פטירת הבעל, וכך חותם את סיפור חייה של האישה היהודית המורכב מתקופת הנערות (חלק ראשון) תקופת עקרות הבית (חלק שני) ותקופת האלמנות (חלק שלישי).

כאמור, בפרקים אלו הכתובה – פירושה כל זכויותיה של האישה בנכסי הבעל ואף זכויות נוספות - כמו הזכות שיש לאישה לגור בבית המנוח כל ימי מגד אלמנותה. ממילא יוצא שהמקרים המתוארים במשניות אלו הם מצב של "חיים בתר נישואיים" – גירושין או אלמנות.

סיכום קצרצר

ראינו שלמושג כתובה יש ככל הנראה שלשה מובנים שונים – כסף, תנאים וזכויות (הכולל את שניהם יחדיו). כמו כן הבחנו במשניות המסכת בשלשה מצבים שונים של האישה – בתולה, נשואה ואלמנה. בעקבות כך יצא לנו חלוקה כללית של המסכת לשלושה חלקים שונים (כל אחד ארבעה פרקים) כאשר בכל חלק מצבה של האישה משתנה ובעקבותיו המושג "כתובה" מתפרש באופן אחר. בעזרת ה'.

פירות ולא מזונות..." מלמד כי המושג כתובה פה מתפרש במובן המצומצם – מנה מאתיים בלבד, ולא מתאים לפרקנו העוסק במובן הרחב של הכתובה. קושי זה מצריך עיון מעמיק. בנתיים ניתן להסתפק בכך שהמשנה באה להגיד שהכתובה במשנה זו היא קנס על המקיים אישה שאינה ראויה לו (כפי שמוסבר הבבלי) ולא משום שכר בתולים או תנאי כלשהו המחייב בעל כרגיל. כיון שכך – משנה זו אין מקומה בחלקים הקודמים ויש לצרפה לחלק הנוכחי בו האישה נמצאת במעמד של בעל חוב כלפי הבעל. ועיין בדברינו על פרק זה בנפרד.

פרק ראשון – בתולה נישאת –

החתונה וטענת הבתולים.

חלוקת הפרק לשניים

הפרק הראשון מחולק בגמרא בפשוטות לשני חלקים – חלק ראשון - דף ב – דף ח ע"ב, בו הנושא הכללי הוא החתונה ומסביב לה, שממנה מסתעפים - האונסים השונים המעכבים או מונעים את החתונה, בעילת המצווה בבתולה ובאלמנה, וכן בשבת, ברכת אירוסין וחתנים - שבע ברכות. החלק השני – דף ט – טו ע"ב, בו הנושא המרכזי הוא טענת הבתולים, הכולל את טענת פתח פתוח, סכום הכתובה של האישה, מחלוקת ר"ג ור"י, ברי ושמא, חזקה ורוב, ספק ספיקא. חלוקה זו ניכרת באופן די ברור ברמב"ם – כאשר פרק י מהלכות אישות זהה לחלק הראשון ופרק יא מתאים לחלק השני. על אף שחלקים אלו תופסים מקום שווה פחות או יותר מבחינת היקף הדפים בגמרא, לגבי המשנה לעומת זאת זה לא כך - החלק הראשון נובע מהמשנה הראשונה בלבד ואילו החלק השני מתפרש על פני שאר המשניות בפרק. גם מבחינת התוספתא החלק הראשון שייך להלכה א בלבד (שמרחיבה רבות על המשנה) והחלק השני שייך לשאר ההלכות בפרק.

בתולה ואלמנה

לאורך הגמרא ניתן למצוא את ההבדל שבין בתולה לאלמנה בשלשה מוקדים – בתולה כתובתה מאתיים ואלמנה מנה, מצוות שמחה בבתולה היא שבעה ימים ובאלמנה שלשה ימים, בתולה מברכים ברכת חתנים שבוע שלם ובאלמנה יום אחד בלבד. שלשה מוקדים אלו משפיעים ישירות על תאריך החתונה / הבעילה של בתולה ואלמנה כדלקמן.

לגבי בעילה אנו מסיקים שבתולה נבעלת בליל חמישי – משום טענת בתולים, אלמנה נבעלת בליל שישי – משום שמחה של שלשה ימים, ושבעילה בשבת לכתחילה היא מותרת. (ובכלל עונת ת"ח מערב שבת לערב שבת). כלומר, זמן הבעילה הסטנדרטי הוא בסוף השבוע. אם מכניסים לכאן גם את מוטיב הברכה שנדון בפרק מכמה זוויות ניתן אולי לומר שהחשיבות של ימים אלו – חמישי שישי שבת קשורה בכך שבכולם נאמרה ברכה – בחמישי ברכה לדגים, בשישי ברכה לאדם, ובשבת ברכה ליום בעצמו – "ויברך אלוקים את יום השביעי ויקדש אותו". ברכתו של יום השבת מקבלת בפרקנו גם משמעות הלכתית – שנחשבת כפנים חדשות לעניין ברכת חתנים ואבלים, כפי שכותב תוספות וכך נאמר במזמור המפורסם – "פני שבת נקבלה".

המשנה מול התוספתא

התוספתא דנה במספר נשים ובכתובותיהן שהמשנה התעלמה מהם – חרשת, שוטה, שפחה, נכרית, בוגרת, איילונית וסומא. גם בגמרא לא מצאנו דיון מיוחד על נשים אלו ועל כתובותיהן. אלא שלגבי בוגרת ניתן למצוא התייחסות מסויימת לחלק מהדיעות. בסוגיית פתח פתוח חלקו הראשונים לגבי בוגרת – האם יש לה דמים אך פתחה פתוח (רש"י רמב"ם) או שאין לה דמים אך

פתחה סתום (ר"ח רי"ף). לשיטת הסוברים שפתחה סתום הדיון הרחב על מקרה בו הבעל טוען – "פתח פתוח מצאתי" עוסק גם בבוגרת וככה ניתן למצוא מתחת לפני השטח ביטוי שלה בפרק. לגבי שאר הנשים המופיעות בתוספתא ולא מוזכרות במשנה ובגמרא ניתן אולי לומר שהסיבה לכך שמתעלמים מהדיון בכתובות שלהן היא משום שעצם הנישואין עם נשים מסוג זה הוא בעייתי ואין מקומו של נושא זה בפרקנו.

עוד נושא הנדון בתוספתא ומושמט לגמרי מן המשנה והגמרא הוא פרשת המוציא שם רע. מקומו של נושא זה במשנה הוא בפרק רביעי. נראה שההבדל בין המשנה לתוספתא לגבי המוציא שם רע נובע מהגישה שלהן אל מושג הבתולים – ע"פ המשנה הבתולים הם נושא מרכזי בכל נישואין תקינים בין איש לאשתו עד שאפילו משפיעים על תאריך החתונה ואין הם קשורים בהכרח לפרשיית המוציא שם רע שהיא רק סעיף / מקרה ספציפי השייך לנושא הבתולים. ע"פ התוספתא לעומת זאת הבתולים באופן פשוט הן מושג המופיע בתורה בפירוש בפרשת המוציא שם רע ולכן בבואנו לדון בשאלת טענת הבתולים אנו מוכרחים להתייחס למקור הראשוני – פרשיית המוציא שם רע.

יוחסין

שלושת המשניות האחרונות בפרק עוסקות לכאורה בעניינים שלא קשורים לנושא של בתולים אלא לשאלת היוחסין. מתוך הדיון בהם הגמרא מגיעה לעסוק בשאלות של ממזר חלל ואלמנת עיסה. הקשר לפרקנו נעשה באמצעות המחלוקת של ר"ג ור"י לגבי נאמנות האישה וחזקתה, אך בתוכן הדברים נראה שהם מהווים חריגה מהנושא המרכזי של הפרק.

פרק שני - האישה שנתארמלה

שטר הכתובה כעדות שבכתב

הגדרת נושא הפרק

פרק זה עוסק במספר נושאים שונים ומשונים שממבט ראשון קשה לעשות בהם סדר. המקרים בהם מדובר במשניות הם - טענות האישה (ובעלה) על זכות כתובתה ובתוליה, טענה על בעלות השדה, קיום שטרות ע"י עדים חזקה לכהונה וטהרת האישה שנחבשה. ניתן לראות מריבוי הנושאים שקשה מאוד לעמוד על מכנה משותף אחד ולהגדירו כנושא של הפרק. כמו כן - אם נשווה את פרק זה לרמב"ם נוכח שאכן הלכות אלו פזורות בספרים השונים של הרמב"ם ואינן מרוכזות במקום אחד. בכללי ניתן לומר שפרק זה דן בעיקר בענייני עדות ונאמנות. בכל משניות הפרק מדובר במצבים שונים של טענות, והשאלה בכל משנה היא האם הטענה הנידונה מתקבלת או לא - "נאמן או אינו נאמן". כדי לענות על שאלה זו יש לנו כמה כלים ומדדים שהם הסברות להקל ולהחמיר על פיהם אנו בוחנים כל מקרה לגופו כגון - ברי ושמא, הפה שאסר הוא הפה שהתיר, מיגו⁴, חשש לגומלין, מקום שיש עוררין, אין אדם נאמן על ידי עצמו ועוד. בעקבות כך - אם נשווה שוב לרמב"ם, היינו מצפים למצוא הלכות רבות מן הפרק בהלכות עדות. ואכן חלק גדול מן ההלכות הנלמדות בפרק זה במשנה ובגמרא מופיעות בהלכות עדות בעיקר בפרקים ו- ח העוסקים בקיום שטרות ורוב הלכותיהן נלמדות מפרקנו.

מי כשר להעיד?

הרמב"ם בפרק ט ה"א מהלכות עדות מונה 10 סוגים של עדים הפסולים לעדות: "עשרה מיני פסלות הם כל מי שנמצא בו אחד מהן הרי הוא פסול לעדות, ואלו הן: הנשים, והעבדים, והקטנים, והשוטים, והחרשים, והסומים, והרשעים, והבזויין, והקרובין, והנוגעין בעדותן, הרי אלו עשרה." אם נעיין בפרקנו - במשנה ובגמרא, נוכל לגלות שפסולים רבים מתוך רשימה זו או לפחות הדומים להם במקצת כשרים במקרים מסויימים, כדלהלן: **נשים ועבדים** - "עיר שכבשה כרכום כל כהנות שנמצאו בתוכה פסולות ואם יש להן עדים אפילו עבד אפילו שפחה הרי אלו נאמנים" (משנה ט). **קטנים** - "ואלו נאמנים להעיד בגודלן מה שראו בקוטנן" (משנה י). **והנוגעין בעדותן** - "הפה שאסר הוא הפה שהתיר", "נאמן אדם לומר זה כתב ידי". (משניות ב, ד).

⁴ תוספות לוקח ברצינות את עניין המיגו ודן בו בכל הזדמנות אפשרית בתחילת הפרק. המסקנות שיצאו לנו מתוך התוספות השונים לאורך הפרק הן:

- המיגו עובד רק כאשר הטענה עצמה והמיגו שלה יכולים להתקיים ואין להם הכחשה או בעיה. במקרים הבאים לא ניתן להשתמש במיגו:
- 1. כשיש עדים שמכחישים את הטענה או את המיגו
- 2. כאשר הטענה עצמה או המיגו שלה אינן אמינות דיון כיון שסותרות את ההגיון / הסברה הפשוטה.
- 3. כאשר לא מסתבר שהטוען יטען את המיגו - אם משום שאינו מעיז, אם משום שטענה זו לא שכיחה ואם משום שהטוען עצמו מפסיד ממנה.
- 4. כששני עדים טוענים משהו לא ניתן להשתמש במיגו כיון שאין אחד יודע מה בלב חבירו (תוס').

המשמעות שיש לכך היא - שהעדויות בפרקנו אינם עדויות רגילות לכל דבר, יש בהם צד שאינו חמור כל כך כמו עדויות רגילות בבית דין. אך מה מייחד עדויות אלו משאר הלכות עדות?

שני סוגי עדות

אם מסתכלים על סוגי העדויות המוזכרות בפרקנו אפשר לראות שלא מדובר בעדות רגילה הנידונה בבית דין ומטרתה לחייב או לזכות את הנידון. העדויות השונות המופיעות בפרק הם יותר משהו כמו "גילוי מלתא" - כלומר אינן באות באופן ישיר כנגד נידון ספציפי אלא הן מהוות עובדות ונתונים השייכים למציאות עצמה איתה לא ניתן להתווכח. דוגמאות להמחשה - "אם יש עדים שיצאת בהינומא וראשה פרוע..." "זה כתב ידו של אבא" "איש פלוני היה חולק עמנו על הגורן וכו'" "המקום הזה בית הפרס"..

מבחינה זו קיים דמיון רב בין עדויות מסוג זה לשטר ששניהם משמשים סוג של ראיה, ואולי משום כך התוספתא בפרקנו עומדת על היחס ביניהם:

"יפה כח שטר מכח עדים וכח עדים מכח שטר יפה כח שטר שהשטר מוציא אישה מיד בעלה מה שאין כן בעדים. יפה כח עדים שהעדים שאמרו מת פל' תנשא אשתו כתב בשטר מת פל' לא תנשא אשתו אם אמרו מה שכתוב בשטר זה שמענו ושכחנו תנשא אשתו. כותב אדן עדותו בשטר ומעיד עליה והולך אפי' לאחר מאה שנה"

כיון שעדויות אלו אינם עדויות לכל דבר - הכלל בכל מקרי העדות שבפרקנו הוא - כאשר ישנו משהו שעומד כנגד עדות זו וסותר את דבריה - לא ניתן לסמוך יותר על עדות זו. לדוגמא - עדים כנגד הפה שאסר הוא הפה שהתיר, עוררין במקום חזקה לכהונה, חוסר הנאמנות של אדם על טהרת אשתו.

הכתובה – שטר הראיה

הקשר בין פרק זה לשאר המסכת הוא - שאנו לומדים מפרק זה את משמעות "שטר הכתובה" - שטר התנאים המשמש לראיה על כך שבני הזוג התחייבו זה לזה כך וכך, וזכאים לכך וכך. הכתובה למעשה היא סוג של עדות - אמנם לא עדות גמורה המחייבת ומזכה את יריביה אך לכל הפחות משמשת לעדות של גילוי מילתא כאשר אין משהו הסותר את עדותה, כשם שכל העדים בפרקנו נאמנים כאשר אין שום דבר העומד כנגדם.

פרק שלישי "אלו נערות"

כתובה מדאורייתא

הפרק עוסק בדיני האונס והמפתה. את הלכות אלו ברמב"ם ניתן למצוא בהלכות נערה בתולה פרקים א-ב. כאשר פרק א עוסק בעיקר בדיני הקנס ופרק ב לעומתו מתמקד יותר בבושת ופגם שהאונס חייב לאנוסתו.⁵

פרק זה הוא למעשה ייחודי מבין שאר פרקי המסכת בכך שהוא נתמך בפסוקים לאורך כל הדרך – פרשיית האונס והמפתה כתובות בתורה באופן ברור. יש לברר אם כן את הקשר בין פרק זה העוסק בפרשיות האונס והמפתה לבין נושא מסכתנו – כתובת האישה. על פי הכתובים האונס למעשה חייב בשני דברים –

1. 50 כסף לאבי הנערה

2. נישואים עם האנוסה ללא רשות לשלחה.

שני דברים אלו מתבטאים בכל כתובה באשר היא כדלקמן:

1. לגבי סכום הכסף – ניתן לראות שפרשיות האונס והמפתה הן למעשה המקור היחידי בתורה ממנו נלמד עניין כתובת הבתולה – הן מבחינת הסכום – 50 כסף (200 זוז), והן מבחינת הרקע לתשלום – שכר איבוד הבתולים. ה"קנס" כמקור לכתובת האישה מופיע במפורש בפרק ראשון (י.):

"כסף ישקול כמוהר הבתולות שיהא זה כמוהר הבתולות ומוהר הבתולות כזה מכאן סמכו

חכמים לכתובת אישה מן התורה"

כמו כן ניתן לראות שבגמרא שם מוזכרת ברייתא בה חולקים התנאים האם כתובה היא מן התורה או לא:

"תנא הואיל וקנס חכמים הוא לא תגבה אלא מן הזיבורית. קנסא מאי קנסא אלא אימא

הואיל ותקנת חכמים הוא לא תגבה אלא מן הזיבורית רבן שמעון בן גמליאל אומר

כתובת אישה מן התורה"

הביטוי "קנס חכמים" שמובנו – כתובה, לא הגיע בטעות – ואם כן אז בטעות פרוידיאנית, כיון

שהכתובה נלמדת מן הקנס של האונס והמפתה נכשלו חכמים בלשונם וקראו לה קנס.

⁵ מבחינה הלכתית אין בפרק הרבה דיונים בגמרא עצמה ובראשונים ורוב הלכות הפרק נשאבות ישירות מהמשניות עצמן. הנקודות בהם כן חלקו הראשונים להלכה הן:

- האם יש קנס לקטנה? – האם הלכה כר' מאיר (ר"ח וראב"ד) או כרבנן (רי"ף רא"ש ורמב"ם).
- האם חייבים קנס על ביאה שלא כדרכה – הרמב"ם פוטר בניגוד לשאר הראשונים.
- למי הולכים תשלומי הבושת והפגם של נערה שנתארסה ונתגרשה – האם לאביה (רמב"ם) או לעצמה (רא"ש). אחת הסיבות לכך היא משום שחלק גדול בגמרא מוקדש לסוגיה סבוכה בת 5 דפים העוסקת בשאלת ה"קים ליה בדבר מיניה" שנפתחת ונסגרת בדברי רבי נחוניא בין הקנה⁵. התוס' בדפים אלו כדרכו בשאר הש"ס מנסה לאחד בין החלקים השונים של סוגיה ארוכה זו ולתאם בין שיטות האמוראים השונים לשיטות התנאים.

2. לגבי הנישואין ללא יכולת לגירוש - ניתן לראות התייחסות לעניין זה בפרקנו (לט):
"מת (האונס) - יצא כסף קנסה בכתובה רבי יוסי ברבי יהודה אומר יש לה כתובה מנה.
במאי קמיפלגי רבנן סברי טעמא מאי תקינו רבנן כתובה כדי שלא תהא קלה בעיניו
להוציאה והא לא מצי מפיק לה ורבי יוסי ברבי יהודה סבר הא נמי מצער לה עד דאמרה
היא לא בעינא לך:

כלומר שהכתובה אינה באה אלא כדי שלא תהא האישה קלה בעיני בעלה להוציאה ובמקרה בו
אין חשש שיוציאה – אין צורך בכתובה. משמע שהכתובה נועדה להקשות את מעשה הגירושין על
הבעל. השלכות הלכתיות לכך ניתן למצוא בדברי הרמ"א (אה"ע סו,ג):
"במקום שאין מגרשין רק מרצון האישה א"צ לכתוב כתובה א"כ בזמן הזה במדינות אלו
שאינן מגרשין בעל כרחא של אישה משום חרם ר"ג וכמו שיתבאר לקמן סי' קי"ט היה
אפשר להקל בכתובת הכתובה אבל אין המנהג כן ואין לשנות".

כלומר – כיון שהכתובה תלויה ביכולת האיש לגרש את אשתו, במקרה בו אין האיש יכול לגרשה
בכל עת שירצה – אין צורך בכתובה. כשם שהאונס פטור מכתובה לאחר שנשא את אנוסתו כך
למעשה כל אדם שאין ביכולתו לגרש את אשתו מדעתו לכאורה יהיה פטור מלשלם לה כתובה.
כך ניתן לראות בבירור את הקשר ההכרחי בין הנושא של פרק זה – האונס והמפתה, לבין שאר
המסכת. פרק זה תפקידו לקשר את עניין הכתובה – תקנת החכמים, לפסוקים המפורשים בתורה
שבכתב, שממבט ראשון נראה שאין הרבה קשר ביניהם, בכך תרומתו למסכת חשובה ביותר.

פרק רביעי – נערה שנתפתתה

מרשות האב לרשות הבעל

חלוקת הפרק לשניים

גם פרק זה כקודמיו – ובייחוד כפרקים א-ב, קשה לעמוד בפירוש על נושאו המרכזי. בכללי אם היינו מחלקים את הפרק לשני חלקים היינו רואים את משניות א-ו כיחידה בפני עצמה – בה אביה של האישה תופס מקום די מרכזי והמשניות הללו מדברות על ההשלכות השונות שיש לזיקה בין האב לבתו. ואילו החלק השני הן משניות ז-יב המנוסחות כולן במטבע לשון אחיד "לא כתב לה.... חייב שהוא תנאי בית הדין" ועוסקות בתנאי הכתובה החלים על הבעל. ניכנס כעת קצת יותר פנימה לשתי יחידות אלו על מנת להבין מעט יותר את משמעותן.

א. נקודות מעבר

בחלק הראשון קשה להצביע בוודאות על גורם מקשר אחד בין המשניות אך עם זאת ניתן למצוא בו בכל זאת סוג של תכונה משותפת לכל המשניות (למעט משנה ו) והיא - שינוי הרשויות / הבעלויות השונות. או יותר נכון – נקודת המעבר שבין צד אחד למשנהו, כדלהלן.

משנה א עוסקת בתשלומי הקנס – למי הם הולכים במשפחה, הגמרא בעקבותיה מאריכה אמנם במח' ר"ש ורבנן על ענייני שבועה אך השאלה העומדת ביסוד הסוגיה היא – באיזה שלב בדיוק הופך הקנס של הבעל לממון הבעלים.

משנה ב – למי שייכת הכתובה של הנערה – באיזה שלב הופכת האישה לעצמאית וממתי "אין לאביה רשות בה".

משנה ג – נערה המאורסה שזינתה והוציא עליה שם רע⁶ כאשר המשנה מתמקדת דווקא במקרה של גיורת ולא בכדי – באיזה שלב בדיוק הופכת בת הגיורת ל"בת ישראל" עליה חלים הלכות המוציאים ר בשלמותן.

משנה ד – המשנה מונה את ההבדלים שבין זכויות האב לזכויות וחובות הבעל. כלומר – משמעות העברת הבעלות של האישה מידי האב לידי הבעל.

משנה ה – המשנה מצביעה על הנקודה הספציפית בה עוברת האישה מידי אביה לידי בעלה.

משנה ו – היא אכן חורגת מן רצף זה אך מכל מקום מהווה המשך לרשימת החובות והזכויות של האב בביתו המוזכרת במשנה ד. ראב"ע דורש את לשון הכתובה ומסיק מכך שהאב אינו חייב במזונות בתו⁷. בדומה לכך בתוספתא מוזכרים עוד חמשה דרשות של שטרי הדיוטות – הנדרשות

⁶ הגמרא בסוגיה זו מנצלת את ההזדמנות ומרחיבה באופן כללי על פרשיית המוציא שם רע. בנקודה זו התוספתא שהזכירה את הלכות אלו בפרק א' חלוקה מעט על המשנה שהזכירה אותן רק בפרקנו. ייתכן וההבדל נעוץ בכך שהמשנה בוחנת את פרשיה זו מזווית מצבה של האישה – נערה מאורסה או מצד הניגודיות שבין האב לבעל (כפי שנבאר להלן) ומשום כך שייבצה אותה בפרקנו העוסק בעניינים אלו, ואילו התוספתא נגשת לפרשיה זו מכיוון שונה – טענת הבתולים, מה שמשייך את נושא זה לפרק א' – כפי שכתבנו במקומו.

⁷ הגמרא על משנה זו מביאה את "תקנות אושא" המרובות העוסקות בחיובי מזונות בתוך המשפחה. נראה שהגמרא מתנגדת לגישה ההולכת אחר שורת הדין הרווחת במשנה ומדגישה את הפן המוסרי הפשוט העומד ברקע פרנסת המשפחה. דוגמאות מובהקות לכך:

ע"י התנאים השונים. ניתן לראות בדרשות אלו מעין הקדמה לחלק השני של הפרק בה המשנה מצטטת משפטים מתוך הכתובה ומתייחסת אליהם במלוא הרצינות.

ב. תנאי בית דין

בחלק השני רצף המשניות אחיד למדי והנוסחה הקבועה בו מצביעה על אחדותו. המשנה בבבות אלו למעשה מפרקת את נוסח הכתובה לחלקים ומראה כיצד כל אחד מהם הוא הכרחי ומתקיים מאילו כיוון שהוא תנאי בית דין. כמובן שבחלק זה אין יותר התייחסות לאבי הכלה כלל והנידון שלפנינו הוא הבעל הטרי בלבד ורשימת ההתייבויות שלו המופיעות בכתובה.

האבא זוכה והבעל מתחייב

לאור הדברים – נראה כי במבט כללי ניתן בכל זאת למצוא איזשהו הגיון במבנה הפרק – כאשר החלק הראשון שהצגנו מתמקד ברשות האב על בתו ובתהליך הניתוק שלה ממנו ואילו החלק השני מתאר את המשמעות ההלכתית העניפה שיש לכניסת האישה לרשות הבעל. אם נשווה את מעמדו של האב ביחס לבתו למעמדו של הבעל ביחס לאשתו ע"פ התמונה המתקבלת ממשניות פרקנו, נגלה כי לאב נזקפות זכויות רבות ומעט מאוד חובות בנוגע לבתו, ואילו לגבי הבעל המצב הפוך – חובותיו של הבעל המנויות בפרקנו רבות באופן גורף וניכר לעין על זכויותיו.

נתון זה מלמדינו פן חדש בעניין הכתובה שהשפעותיה על האב והבעל אינן זהות ואף מנוגדות. כלומר – בעוד שלגבי האב הכתובה משחקת מעין סכום כסף שבתו מקבלת מהחתן הבעל – שבמקרים מסוימים אף הוא בעצמו זוכה בו (משנה ב) ממש כשם שזוכה בקנס המגיע לה מידי האונס או המפתה (משנה א)⁸, לגבי הבעל לעומת זאת הכתובה היא שטר תנאים הדורש ממנו התחייבויות רבות כלפי אשתו החדשה.

מציאות זו בו האב זוכה והבעל מתחייב אנו מכירים אף בתורה שבכתב. כמובן – פרשיית המוציא שם רע – בה האב זוכה במאה כסף והבעל לוקה ואף מתחייב שלא לגרש את אשתו לעולם (מלבד התשלום שמשלם לאב). אולי משום כך שובצו הלכות פרשיה זו בפרקנו במשנה בקיצור ובגמרא ביתר פירוט – משום שהן מהוות מעין מקור מן התורה למודל של הכתובה המתואר בפרקנו.⁹

⁸ "אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת" וכי אפשר לעשות צדקה בכל עת דרשו רבותינו שביבנה ואמרי לה רבי אליעזר זה הזן בניו ובנותיו כשהן קטנים.

⁹ "יתב רבין בר חנינא קמיה דרב חסדא ויתיב וקאמר משמיה דרבי אלעזר מוחלת כתובתה לבעלה אין לה מזונות אמר ליה אי לאו דקאמרת לי משמיה דגברא רבא הוה אמינא לך "משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו" על ההשוואה בין סכום הכתובה לקנס האונס והמפתה עיין דברינו על פרק שלישי.

⁹ מבחינה הלכתית פרק זה שופע בנושאים רבים ומחדש הלכות רבות. ניתן לגלות זאת בבירור כאשר מבחינים באריכות דבריהם של הר"ף והרא"ש על פרקנו בניגוד לפרק הקודם. לגבי הרמב"ם יש לשים לב שההלכות בפרקנו מצויות בספרו בפיוזור רב למדי. אמנם – הלכות המוציא"ר מקובצות בפרק אחד מסודר – פרק ג בהלכות נערה בתולה, אך שאר ההלכות המתחדשות בפרקנו פרושות על פני פרקים רבים בתוך הלכות אישות. הפרקים המרכזיים ברמב"ם הרלוונטיים לפרקנו במסכת הם פרקים יב, יד, יח – יט. כמו כן ניתן למצוא הלכות מעטות בפרקים טז, כו – כב. מכל מקום – פיוזר זה מלמדינו על כך שהרמב"ם כדרכו מסודר בצורה מסודרת בעלת הגיון המתקבל יותר על הדעת מאשר סידור ההלכות במשנה ובעקבותיה בגמרא, וככל שהפער שבניהם גדל כך ניתן ללמוד על ערוב הנושאים וההלכות במשנה ובגמרא – כפי שפתחנו את דברינו.

פרק חמישי – אף על פי

הדרישות המינימאליות להקמת בית בישראל

יחידה חדשה

פרק חמישי מתחיל יחידה חדשה במסכת. ניתן לראות זאת החל מהמשפט הראשון – "אע"פ שאמרו בתולה גובה מאתים ואלמנה מנה" המחזיר אותנו למשנה השניה במסכת וכן בהמשך הפרק הדין ביחסים שבין הבעל והאישה בעודם נשואים – עניינים שלא דברנו בהם עד כה. עד משנה ג הפרק עוקב אחר ההבדלים בין הבתולה לאלמנה בכניסתם לחיי הנישואין ובמקביל – בין הבעל לבין היבם. החל ממשנה ד הפרק עובר לעסוק בדיני ההתחייבויות שבין הבעל לאשתו.¹⁰

מזונות ותשמיש תחת עוני

על מנת להגדיר את נושאו של הפרק התחלנו הפעם דווקא מסופו. נתמקד תחילה בשני משפטים החותמים את פרקנו – אחד במשנה ואחד בגמרא. המשנה חותמת את הפרק בהסתייגות:

"במה דברים אמורים בעניי שבישראל – אבל במכובד הכל לפי כבודו"

אמנם ע"פ הפשט - הסתייגות זו מוסבת על המשרה את אשתו ע"י שלישי בלבד אך ייתכן וניתן לקרוא אותה לאורך הפרק כולו – כלומר הפרק מדבר בסיטואציה של "עניי שבישראל" כפי שיתבאר.

בגמרא בסוף הפרק מופיעה מחלוקת לגבי פירוש ההלכה "ואוכלת עמו מליל שבת לליל שבת" – רב נחמן אמר אוכלת ממש ורב אשי אמר תשמיש, ושואלת הגמרא:

"אלא למאן דאמר תשמיש מאי אוכלת לישנא מעליא כדכתיב: אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי אוך"

החיבור בין מזונות לתשמיש המתבטא במשנה במפורש ע"פ רב אשי – מביע למעשה את הנושא הדואלי של הפרק כולו במילה אחת – **אכילה**. כלומר הפרק כולו עוסק בענייני פרנסה וזיווג בין הבעל לאשתו ופעמים עומד על היחס שביניהם כפי שיתבאר להלן.

על מנת להוכיח את דברינו נעבור על משניות הפרק אחת לאחת ונבחין כיצד בכל משנה בא לידי ביטוי העוני של המשפחה המקשה על דרישותיהם של חיי הנישואים – ובמיוחד בענייני הפרנסה והזיווג.

משנה א – איש כמתנת ידו

¹⁰ מבחינה ספרותית ניתן למצוא במשנה ובגמרא קשרים תת קרקעיים המובילים לפרק ראשון - בתולה גובה מאתים ואלמנה מנה, הבדלים שבין בתולה לאלמנה, הגיע זמן ולא נשאו (עיין סוגיית הפתיחה), בעילה בשבת, היחסים שבין נדה לבעלה (דף ד). כמו כן ישנם מספרים רבים בפרק – או ליתר דיוק ישנה נטייה בפרקנו למנות דברים קצובים ולפרט במפורש כמויות ושיעורים יותר מבשאר המסכת. דוגמאות: סכום הכתובה, הזמן שבין התביעה לכניסה, שבעה גופי מלאכות, 2 3 4 שפחות, תדירות העונה, קנס המורד/ת, מה פוסקים לאישה, מה היא עושה לו.

המשנה עוסקת ב"תוספת הכתובה" שהיא עניין של רשות ותלויה ביכולת הכלכלית של הבעל בניגוד למנה ומאיתיים שהן סכום חובה על כל בעל באשר הוא. ר"י ור"מ חולקים בשאלה האם ניתן לפחות מסכום הכתובה המינימלי.

אמנם בפשט המשנה לא מדובר על מזונות או תשמיש אך קשה להתעלם מדבריו הנחרצים של ר"מ: "כל הפוחת לכתולה ממאיתיים ולא למנה ממנה הרי זו בעילת זנות" בחלקה הראשון של המשנה לכאורה אין כל איזכור למעמד כלכלי נמוך, אך הגמרא מצליחה גם ממנו לדייק התייחסות מה לעניים - כתוב במשנה "אם רצה להוסיף אפילו מאה מנה יוסיף" ומקשה הגמרא:

"פשיטא - מהו דתימא קיצותא עבדו רבנן שלא לבייש את מי שאין לו קא משמע לך".
כלומר - ניתן לראות במשנה זו כיצד חכמים מציבים גבולות מינימליים לכל בעל הבא לפסוק כתובה לאשתו.

משניות ב-ג - התרומה כפתרון כלכלי

במשניות אלו ודאי שהנושא הוא סביב המזונות שהבעל מתחייב לאישה מש"הגיע הזמן". אך האם ניתן לראות במשניות אלו התייחסות כלשהי למצב של עוני?
התשובה לשאלה זו מגיעה מהסיפא של משנה ב - מחלוקת רבי טרפון ורבי עקיבא לגבי בת ישראל המאורסת לכהן - האם וכמה ניתן לתת לה תרומה לפרנסתה לאחר שנים עשר חודש. במשנה מובאות דעותיהם בלבד ללא נימוק, אך בתוספתא מובא מעשה המבהיר מעט את פני הדברים ומגלה מעט את הרקע העומד מתחת לפני השטח בשיטת רבי טרפון:
"אמר ר' מנחם בן נפח משם ר' אליעזר הקפר מעשה בר' טרפון שקדש ג' מאות נשים להאכילן בתרומה שהיו שני בצורת"
כלומר - היתרון שיש לבת ישראל שנשאת לכהן הוא שניתן להאכילה גם תרומה ולא רק חולין - ובאמצעות הלכה זו רבי טרפון מתמודד עם המצב הכלכלי הקשה. פתרון מעניין.

משנה ד - אישה המפרנסת את עצמה

בגמרא מבואר שהמשנה מדברת בכגון שהאישה אמרה "איני ניזונת ואיני עושה" שאז אין הבעל רשאי להקדיש מעשי ידיה. דברים אלו עומדים ברקע התקנה של חז"ל - מעשי ידיה תחת מזונות - וכשהאישה אינה ניזונת מבעלה ממילא גם מעשי ידיה אינם משועבדים לו יותר.
אם נעיין בתוספתא נראה שהיא מתנסחת באופן שונה מעט מהמשנה:
"המקדיש מעשה ידי אשתו הרי זה מעלה לה פרנסה מתוכן והשאר הקדש"
נראה שההבדל בין המשנה לתוספתא הוא שבניגוד למשנה - התוספתא עוסקת במקרה בו האישה כן ניזונת מבעלה ומשום כך מעשי ידיה קדושים, אלא שמכל מקום אין הבעל יכול להיפטר מחובתו לפרנס את אשתו ולכך הוא מעלה לה פרנסה מתוכן - שאינם נתפסים בהקדש, וכל השאר קדוש.
מכל מקום - נראה כי מזונותיה של האישה - בין בתוספתא ובין במשנה - באים ישירות ממעשי ידיה - בין אם היא עושה ואוכלת בכוחות עצמה ובין אם הבעל מעלה לה פרנסה מתוכן. אין פה אפשרות למצב נורמלי בו הבעל מפרנס את אשתו מנכסיו שלו כראוי לכל בעל במעמד כלכלי תקין. משום כך נראה שגם המשנה שלנו עוסקת במשפחה נטולת אמצעים בו האישה מכלכלת את עצמה ע"י מעשי ידיה.

יש להעיר כי טענה זו אינה מוכחת בפירוש בכתוב ואינה בלתי נמנעת עם זאת נראה כי היא מתקבלת על הדעת במיוחד לאור ההקשר של משנה זו בפרקנו.

משנה ה – "בזמן שהן עניים"

המשנה מונה את המלאכות שהאישה עושה לבעלה. הכלל הוא – ככל שיש יותר שפחות בבית האישה עושה פחות מלאכות. הגמרא אף הולכת צעד נוסף וסוברת שאפילו אם לא הכניסה האישה שפחות ממש – אם היא ראויה להכניס – כלומר אישה עשירה, היא פטורה מכל המלאכות. ניתן לראות זאת בפירוש בדברי הרמב"ם (הלכות אישות כא,ה) אשר הבהיר במפורש באיזו סיטואציה כלכלית מדובר:

יש מלאכות אחרות שהאישה עושה לבעלה בזמן שהן עניים ואלו הן אופה את הפת בתנור ועזרא תיקן שתהיה אישה משכמת ואופה כדי שתהיה הפת מצויה לעניים ומבשלת את התבשילין ומכבסת את הבגדים ומניקה את בנה... במה דברים אמורים בעניים...

משנה ו – עונה וענייה

המשנה מדברת על חובת הבעל בעונות אשתו. המשנה מגדירה את העונה האמורה בתורה לכל בעל ע"פ עיסוקו שלו וע"פ היכולת שלו לבקר בבית מפעם לפעם. כלומר המתח העומד במשנתו הוא הפער שבין חובת הבעל לכלכל את ביתו לבין חובתו לשמש עם אשתו. הגמרא מביאה מספר מימרות המתארות מתח זה כמו: "רוצה אישה בקב ותיפלות מעשרה קבין ופרישות" או "שאני התם דאית ליה הרווחה"¹¹.

כלומר העניין פה הוא היחס בין המעמד הכלכלי בבית לבין הקיום הטבעי שלו. כהמחשה לכך ניתן אף להוסיף את הסיפור שהגמרא מביאה על ר"ע – כאשר אשתו יוצאת לקראתו לאחר 24 שנות בדידות ניכר עד כמה נאלצה היא להקריב את חיי העושר ולחיות חיי עוני בעקבות בחירתה לשלח את בעלה ללמוד תורה:

"שמעה דביתהו הות קא נפקא לאפיה אמרו לה שיבבתא שאילי מאני לבוש ואיכסאי אמרה להו יודע צדיק נפש בהמתו..."

משנה ז – הקנס הכספי שעל המורדת

"המורדת על בעלה". נחלקו האמוראים בגמרא האם מדובר דווקא במורדת מתשמיש או אפילו במורדת ממלאכה. הגמרא כאן מביאה את התוספתא ומחדשת לנו שהדין הנאמר במשנה – "פוחתין לה מכתובתה שבעה דינרין בשבת" הוא שייך לתקופה מוקדמת, שאילו לאחר מכן התקינו רבותינו שמכריזין עליה ארבע שבתות ואם היא עומדת במרדה היא מפסידה הכל בבת אחת. דינה של המורדת המשיך להשתכלל ולהשתנות לאורך הדורות כפי שמובא בהמשך הגמרא וכפי שמתאר זאת הרא"ש בהלכותיו¹².

מכל מקום נשאלת השאלה – מדוע ראו חכמים לשנות את הדין הנאמר במשנה שפוחתין לאישה מידי שבוע מכתובתה עד שתיגמר כתובתה או אף יותר מכן לדעת רבי יוסי, מהי הסיבה בגינה הצריכו חז"ל לשנות את דרך הפעולה שלנו במורדת?

¹¹ ועיין בתוספות העוסק בסתירה שבין שני משפטים אלו.

¹² על השתלשלות דין המורדת לאורך ההיסטוריה ההלכתית עיין בספרו של אברהם גרוסמן "חסידות ומורדות".

לשאלה זו באופן מפתיע לא נמצאת תשובה בראשונים (עד כמה שעלה בידי לברר זאת). נראה לי להציע שהסיבה לכך היא משום שחכמים ראו שדרך זו אינה פועלת אלא על נשים מהמעמד הנמוך – שהחסרון של שבעה דינרים מכתובתן פוגע בהם באופן משמעותי. בהנחה ומדובר באישה עשירה כמו בתו של נקדימון בן גוריון המוזכרת לא פעם בגמרא – ודאי ששבעה דינרים בשבוע אינם משפיעים עליה כלל ועיקר ואפילו אם יחסירו מכתובתה שיעור זה כל ימי חייה אין זה ישכנע אותה לחזור בה ממרדה. לשם כך נצרכו חכמים לנקוט בגישה אלימה יותר ולהפסיד את כתובתה של האישה בפעם אחת – בין היא מועטת בין אם היא מרובה וכך לגרום לאישה – אפילו העשירה ביותר, לחזור לבעלה¹³.

שוב אנו רואים כיצד המשנה עוסקת במקרה בו אין פרנסת הבית מרובה – והדינים המבוארים בה נאמרו על הצד המינימלי ביותר – השווה לכל נפש. אך הפעם – יש צורך נוסף להתאים את ההלכה גם לנשים מהמעמד הכלכלי הגבוה ולשם כך הדין הלך והשתנה עם הזמן והותאם ע"פ המעמד הכלכלי של הבית.

משניות ח-ט – הכל לפי כבודו

המשנה מונה את התקציב שיש לכל בעל לתת לאשתו כאשר הוא בוחר לפרנסה בשלט רחוק – באמצעות שלישי. אין צורך לבאר שהמשנה נקטה כאן את השיעורים המינימאליים ביותר כיון שהמשנה עשתה זאת כבר בעצמה – "במה דברים אמורים בעניי שבישראל..." ניתן לראות זאת אף בתוספתא המסבירה מה חסר ברשימה שלנו במשנה ומדוע:

"יין אין לה שאין נשותיהן של עניים שותות יין, כר אין לה שאין נשותיהן של עניים ישנות על כר"

בעלייתו של בעל

לסכום הדברים נאמר כי הפרק שלנו בא לפרט את ההלכות הנוגעות לקיומו השוטף של כל בית בישראל. המשנה פונה ליהודי הפשוט הבא לבנות את ביתו ומבארת את דרישותיהם של חיי הנישואין. בכדי שבית יתקיים הוא צריך פרנסה – הבאה ע"י מעשי ידיהם של הבעל והאישה. הבעל בדרך כלל הוא זה שמפרנס ואילו האישה עושה את המלאכות השוטפות בתוך הבית – עקרת בית - עיקרו של בית. כמו כן כל בית בישראל מושתת על יחסי האישות שבין האיש לאשתו – שגם להם ישנם הלכות מסוימות שיש לדעת¹⁴.

¹³ ייתכן וחכמים לא רצו פשוט לשנות את השיעור של שבעה דינרים כיון שאם כך אין לדבר סוף ולכל אישה נצטרך לשער מחדש כמה יש להוריד מכתובתה בכדי לאיים עליה לחזור לבעלה. מה גם ששיעור של שבעה דינרים נקבע ע"פ ימי השבוע (בבלי) או ע"פ המלאכות שהאישה עושה לבעלה (ירושלמי) – ואין לשנות מסכום סמלי זה.

¹⁴ מבחינה הלכתית - ברמב"ם פרק זה כקודמו – הלכותיו מפוזרות על פני פרקים רבים בהלכות אישות. בכללי ניתן לומר שפרק כא בהלכות אישות העוסק כולו במלאכות שהאישה עושה לבעלה – מבוסס על פרקנו. כמו כן פרקים י, יב-יד העוסקים בכללי בכספי הכתובה (י) ובשאר (יב) כסות (יג) ועונה (יד) שואבים את הלכותיהם מפרקנו. ובאופן חלקי גם הפרקים העוסקים בגביית הכתובה (טז) ע"י האלמנה (יח) והיתומים (יט) נוגעים אף הם בפרק זה. ישנן סוגיות בעלות חשיבות הלכתית מיוחדת בפרקנו שזכו להתעסקות רבה לאורך הדורות בספרי ההלכה והשר"ת כגון שאלת המינקת והמורדת - מצד האישה, וכן ענייני חיוב העונה והמזונות - המוטלים על הבעל. הרא"ש עוסק בשאלה של חופת נידה האם קונה או לא. כמו כן הוא מפרט את תהליך ההשתלשלות של המורדת.

המעמד הכלכלי הוא מבין המרכיבים הבסיסיים של כל בית ומשפיע באופן ישיר על אופיו. המשנה מעוניינת להתאים את דרישותיה לכל מציאות באשר היא ואפילו לאביוני ישראל – ומשום כך היא הולכת עד הקו המינימאלי ביותר שאפילו בעלי המעמד הנמוך מוכרחים לעמוד בו, מתוך הנחה ש"כל הרוצה להוסיף יוסיף".

נסיים בהלכה אחת המופיעה בתוספתא בפרקנו (הל' ט) המתארת את השפעת המעמד הכלכלי על חיי האישה:

"העשיר עולה עמו העני אין יורדת עמו"

האמוראים בגמרא (סא.) אף טרחו למצוא לכך מקור בכתובים המדברים על אמותינו הראשונות:

"אמר רב הונא מאי קראה "והיא בעולת בעל" בעלייתו של בעל ולא בירידתו של בעל

ר' אלעזר אמר מהכא "כי היא היתה אם כל חי" לחיים ניתנה ולא לצער ניתנה"

פרק שישי - מציאת האישה

השפעת הנישואין על מעמד האישה

כשמסתכלים על הפרק מלמעלה ניתן לומר שהנושא המרכזי שלו הוא הנדוניא. או בלשון אחרת: פרנסת הבת, ואם נרד לפרטים – עישור נכסי. כלומר מדובר בכספים או בנכסים שאביה של האישה מכניס לקופת הבית החדש. סכום זה נכתב בכתובה כיון שהוא חוזר אל האישה במקרה של גירושין או אלמנות והבעל חייב באחריותו כל עוד הזוג חי ביחד.

הכלה הטריה מול בעלת הבית

משנה א בפרק חורגת מנושא זה ועוסקת בזכויות הבעל ברווחים שמכניסה אשתו בחיי הנישואין – מציאה, מעשי ידיה, אכילת הפירות בירושתה¹⁵, בושתה ופגמה. והיא מצריכה עיון בפני עצמו – מה מקומה בפרקנו, ומעבר לכך – מדוע המשנה חוזרת על דינים שניתן ללמוד אותם מהמשניות בפרק רביעי וכפי שפותחת הגמרא את פרקנו בשאלה:

”מאי קא משמע לן תנינא האב זכאי בבתו... זכאי במציאתה ובמעשה ידיה... נישאת יתר עליו הבעל שהוא אוכל פירות בחייה!”

אמנם הגמרא מתרצת שהמשנה אכן נשתנה רק בשביל החידוש של הסיפא – מח' ריב"ב ורבנן בבושת ופגם, אך עדיין יש להבין מה ראתה המשנה להביא הלכות אלו המדברות על הכנסות כלכליות של האישה במהלך חיי הנישואין בפתחת פרקנו העוסק בהכנסת הנדוניא בשעת כתיבת הכתובה כלומר בפתחתם של החיים המשותפים.

נראה שמתוך ניסוח זה של השאלה ניתן לדלות את קצה החוט של התשובה – כלומר ניתן לראות את הזיקה הניגודית הקיימת בין משנה א לשאר הפרק והיא – ”הכנסות ממוניות של האישה לקופה המשותפת” – ובעוד שבכניסתה לחופה הכנסות אלו נקראות ”נדוניא” וניתנות ע”י האב, בשלב מאוחר יותר כאשר האישה כבר נשואה היא מכניסה נכסי צאן ברזל בכוחות עצמה – וזה יכול להיות בדרכים שונות – מציאה, עבודה, מתנה (ירושא) או אפילו בעקבות נזק. מהשוואה זו אנו לומדים על משמעות כניסת האישה לחיי הנישואין – הכלה התמימה שהיתה עד כה ברשות אביה שהפקיד אותה ואת נכסיה ביד הבעל, הופכת לאישה בעלת סמכות המכניסה כספים בכוחות עצמה, שאמנם הולכים לבעל אך מובן שאף היא נהנית מהם. את הפער הזה שבין הנערה הרווקה חסרת הסמכות לאישה הנשואה בעלת האוטונומיה העצמאית ניתן אף למצוא בסוף הפרק – משנה ז', שם, למסקנת הגמ'¹⁶ חולקים רבי מאיר ורבי יוסי במקרה של אישה המאורסת שאביה המנוח השליש לה מעות, והשאלה היא – האם לתת לאישה את הכסף (ר"י) או לקיים את דברי המת (ר"מ). לכו"ע במקרה שבו האישה נשואה – ”הרשות בידה” והמעות יינתנו לידי האישה. כלומר – לפחות לפי ר"מ (שההלכה נפסקה בגמרא כשיטתו) אינו דומה מעמד האישה לפני נישואיה – שאנו לא סומכים עליה ויעשה השליש מה שהושלש בידו, למעמד האישה לאחר שנשאת – שם אנו מפקידים בידיה את המעות¹⁷.

¹⁵ לגבי ירושתה היו שפירשו שמדובר בהלכה בפני עצמה שהבעל יורש אשתו והיו שפקפקו בפירוש זה ועיינו בתוס' סה: ד"ה וירושתה.

¹⁶ בתוספתא נמצאת הגירסה המלאה של מחלוקת זו שעל פיה מבארת הגמרא את המשנה.

¹⁷ מובן שיש צורך להוסיף שמדובר באישה גדולה בלבד כיון שלגבי קטנה – אין מעשה קטנה כלום.

לאור דברים אלו יוצא לנו שהפרק פותח וחותם (משניות א,ז) בעניין ההכנסה הכלכלית של האישה בעודה נשואה, ובתווך (משניות ב-ו) הוא עוסק בענייני הנדוניה – פרנסת הבת בהיכנסה לחופה. הבדל זה בין המצבים השונים ניכר אף מהצד השני של המטבע – כלומר – מצדו של האיש.

שמו של האיש הנושא את האישה – במשניות א,ז נקרא "הבעל" – שיש לו בעלות על אשתו, ואילו במשניות ב-ו הוא נקרא "החתן" עלם צעיר ללא סמכות. – למעט מקרה אחד – "פסק להכניסה ערומה לא יאמר הבעל כשאכניסה לביתי אכסנה בכסותי" – ייתכן ודווקא במקרה זה המשנה בחרה בביטוי "בעל" כדי לומר - כיון שהאב הסיר אחריות מעל בתו נדרש החתן הטרי לשמש כבעל ולתת חסות על אשתו העתידיה ולא להמתין עד שתיכנס לביתו.

פרק שביעי – המדיר את אשתו

פירוק הנישואין

נושא הפרק

מבחינה חיצונית היה אפשר לומר שהפרק עוסק בשני דברים – נדרים ומומין. משניות א – אמצע משנה ז עוסקות בנדרים, ומאמצע משנה ז עד סוף הפרק המשניות עוסקות במומין. אפילו משנה ו שלכאורה נראית כסותרת מבנה זה – גם בה יש התייחסות כלשהי לנדרים – "ונודרת ואינה מקיימת". אך איננו מעוניינים להיצמד לדוגמאות החיצוניות של הפרק מה גם שאין לנו הסבר כלשהו מה הקשר בין נדרים למומין, ומשום כך נראה שיש להגדיר את הנושא של הפרק באופן שונה. נראה כי המוקד של העניינים בפרק זה הוא – **פירוק הנישואין**. לאורך כל הדרך המשניות עוסקות במקרים בהם הבעל מצווה או אפילו מחוייב (עיין תוספות בתחילת הפרק) להוציא את אשתו – אלא שיש פעמים שהיא מקבלת כתובתה ויש פעמים שהיא מפסידה אותה. ישנם מקרים בהם הגורם לפירוק הנישואין הוא הבעל וישנם מקרים שזוהי אשמתה של האישה.

גירושין שלא ברצון האיש

התוספתא, לקראת סוף פרקנו אומרת כלל שניתן לומר שהוא נוגע לכל הפרק: "אימתי אמרו יוציא ויתן כתובה בזמן שהוא רוצה והיא אינה רוצה היא רוצה והוא אינו רוצה אם היה שניהם רוצים יקיימו.."

כלומר - כל הפרק מתייחס למקרה בו אחד הצדדים מעוניין להתגרש – אחרת, במקרה בו הבעל והאישה מעוניינים להמשיך את חייהם המשותפים - אין לחייבם לפרק את הנישואין. אנו יודעים כי באופן כללי האישה מתגרשת לרצונה ושלא לרצונה והאיש אינו מגרש אלא לרצונו, כיון שכך ניתן לצמצם עוד יותר את הכלל דלעיל ולומר כי הפרק כולו מדבר על מקרים בהם האישה מעוניינת להתגרש בניגוד לרצונו של הבעל. המשניות בפרקנו מחדשות כי במקרים אלו הבעל מגרש שלא לרצונו. אמנם לא בכל המקרים הוא יתחייב לתת כתובה אך מכל מקום הוא אינו רשאי להחזיק את אשתו עמו בעל כרחו.

אם ניקח את דברים אלו צעד אחד נוסף נוכל לומר שאפילו משנה ו הדנה בעוברת על דת משה ויהודית עוסקת בסיטואציה בו הבעל אינו רוצה לגרש את אשתו ואנו מחייבים אותו לעשות זאת בניגוד לרצונו. איננו יודעים אם האישה רוצה להתגרש במקרה זה או לא אך זה לא משנה לעצם העניין. יוצא לנו שמשנה זו לא באה רק לומר שהנשים הללו אבדו כתובתן אלא שעל הבעל מוטלת החובה (או לפחות המצווה – אע"פ הראשונים) לגרשן כיון שהן אינם נוהגות עמו כדת משה וישראל.

לכאורה היה אפשר לשאול – במקרה בו שניהם רוצים להמשיך לחיות כזוג, האם אנו יכולים לחייב את הבעל לגרש את אשתו העוברת על דת משה ויהודית? אמנם אין אישה זו אישה הגונה אך האם די בכך בכדי לפרק את הנישואין בכל מחיר? מה היחס בין הכלל שראינו בתוספתא למשנה זו?

בכדי לענות על שאלות אלו – נעיין תחילה ביוצאים מן הכלל – אותם פירשו התוספתא והגמרא.

בגלל הילדים

למרות הכלל דלעיל - ישנם שני מקרים בהם אע"פ ששניהם רוצים לא יקיימו. אחד מהם התוספתא מפרשת – מוכה שחין, ואילו השני הגמרא מחדשת לנו והוא – "נשא אישה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה". המקרה השני אף יותר חמור ממוכה שחין למסקנת הגמרא – שבניגוד למוכה שחין אפילו אם ירצו הזוג לחיות ביחד בעדים שלא יתייחדו – אינם רשאים כיון שכל זמן שהוא איתה לא יתנו לא אישה אחרת (רא"ש).

יוצא אם כן שהמקרה החמור ביותר של נישואין לא תקינים הוא כאשר האישה לא יולדת. כיון ש"אין האישה אלא לבנים" במצב בו האישה לא מצליחה למלא את תפקידה הזוג לא יכול לחיות יותר יחדיו ואנו נאלצים לפרק נישואין אלו אפילו בעל כרחם של הזוג. כאשר הנישואין לא מגיעים לתכליתן ואינם מניבים פירות אין להם כל זכות לקיום.

כעת נחזור למשנה של עוברת על דת משה ויהודית. לכאורה נראה כי העילה לגירושין במקרים אלו היא ש"אין אדם דר עם נחש בכפיפה" ומבחינה דתית אין אנו מעוניינים לקיים זוג שכזה בו האישה אינה הולכת בדרך הישר. אך מדברי ה"תנא דבי אליהו" (סדר אליהו רבא יח, ט) מתקבלת תמונה אחרת:

"אשתך כגפן פוריה ברכתך ביתך אשתך תהא כגפן שהוא עושה פירות ולא כגפן שאינו עושה פירות... שניה לה אישה שמהלכת בשוק ומדברת עם כל אדם היא גורמת רעה לעצמה ושיהיו בניה רעים ומתחייבת בעצמה ובבניה, מכאן אמרו אישה רעה גורמת רעה לעצמה ולבניה שיהיו בניה בעלי מומים כיצד אם היא מתגברת פעם בחוץ פעם ברחובות היא גורמת רעה לעצמה ולבניה שיהיו כל בניה רעים בעלי מומין ואם לא קוצה לה חלה בטהרה או פשעה לה מן הנדה האמורה בתורה גם היא גורמת רעה לעצמה ולבניה שיהיו כל בניה בעלי מומין ואינה מוצאה קורת רוח לעולם ובשביל מעשיהן המקולקלין הויין להם בנים חגרין אלמין וסומין אחד מהן שוטה ואחד מהן רשע."

כלומר – הבעיה האמיתית באישה העוברת על דת משה ויהודית היא הילדים. אישה כזו גורמת לילדים בעלי מומין ולכן איננו נותנים לבעלה לקיימה ואנו מפרקים נישואין אלו אף בניגוד לרצון שניהם. כעת גם ניתן להבין את דברי הגמרא (עב.) על "הנודרת ואינה מקיימת" שאינה מופיעה בסדר אליהו רבא:

"ונודרת ואינה מקיימת: דאמר מר בעון נדרים בנים מתים שנאמר אל תתן את פיך לחטיא את בשרך וגו' ואיזו הן מעשה ידיו של אדם הוי אומר בניו ובנותיו רב נחמן אמר מהכא לשוא הכיתי את בניכם לשוא על עסקי שוא.."

כמו כן המקללת יולדיו בפניו והקולנית פוגעות במובן מסויים בדור ההמשך של הזוג הנשוי ומשום כך סוברים אבא שאול ורבי טרפון שגם אותם יש להפריד מבעליהם בכל מחיר.

מתי מפרקים את הנישואין

לסיכום הדברים – ברצוננו לטעון כי הפרק כולו מדבר על המקרים בהם חז"ל מתערבים בחייהם הפרטיים של בני הזוג ומחליטים לפרק את נישואיהם. מצאנו שהתערבות זו מתקיימת באחת משתי סיטואציות:

1. כאשר האישה רוצה להתגרש והאיש מסרב – שבניגוד להלכה המקובלת שהאיש אינו מגרש אלא לרצונו, ישנם מקרים בהם אנו שומעים לאישה וכופין אותו להוציא. מקרים אלו מפורטים במשניות א-ה, ובמשניות ט-י.

2. כאשר הזוג אינו מביא ילדים לעולם או כאשר ישנה פגיעה כלשהי בילדים של זוג זה אנו כופין את הזוג להתגרש אפילו בניגוד לרצון שניהם. מקרה זה מפורט במשנה ו ובגמרא בסוף הפרק.¹⁸

¹⁸ לגבי משניות ז-ח העוסקות בקידושין או בבעילה שנפלה בהם סוג של טעות – ניתן לתרץ את מקומן בפרקנו במספר תירושים. ייתכן לומר שהן הובאו כאן כיון שהן עוסקות בנדירים ומומין ומתקשרות לפרק מבחינת צורתן החיצונית (כפי שפתחנו), או יש לומר כי כיון שהפרק עוסק בפירוק הנישואין - המשנה באה לומר שכדי לפרק נישואין במקרה בו הבעל הוא זה שרוצה לגרש את האישה (בניגוד לשאר הפרק) הבעל חייב לתת כתובה כל עוד אין ראייה ברורה שהטעות היא בקידושין עצמם ואז בעצם לא היה כאן נישואין לכתחילה. כלומר – כדי לפרק נישואין בלי סיבה – יש לשלם מחיר גבוה. אך בסופו של דבר תירוצים אלו קלושים הם ויש עוד לעיין.

פרק שמיני – האישה שנפלו

הנושא אישה לשום ממון

אישה יבמה ומה שביניהם

הפרק עוסק בנכסי האישה – נכסי מלוג. הלכותיו של פרק זה מופיעים רובם ככולם בפרק כב ברמב"ם הלכות אישות. החלק הראשון של הפרק (משניות א-ה) מדבר בנכסים של כל אישה, והחלק השני (משניות ו-ח) מדבר בנכסים של היבמה או יותר נכון של השומרת יבם. ניתן לראות ממש כמו תמונת מראה את שני החלקים:

משניות א,ג	משניות ו-ז
<p>(א) האישה שֶׁנִּפְּלוּ לָהּ נְכָסִים עַד שֶׁלֹא תִתְאַרֵס, מוֹדִים בֵּית שְׁמַאי וּבֵית הַלֵּל שֶׁמוֹכְרֶת וְנוֹתֶנֶת וְקָנָה...</p> <p>(ג) נִפְּלוּ לָהּ כֶּסֶפִּים, יִלְקַח בָּהֶן קֶרֶעַ וְהוּא אוֹכֵל פְּרוֹת. פְּרוֹת הַתְּלוּשִׁין מִן הַשְּׂרָקַע, יִלְקַח בָּהֶן קֶרֶעַ וְהוּא אוֹכֵל פְּרוֹת. וְהַמְחֻבָּרִין בְּשָׂרָקַע, אִמֵּר רַבִּי מֵאִיר, שְׁמִין אוֹתָן כֶּמֶה הֵן יָפִין בְּפְרוֹת וְכֶמֶה הֵן יָפִין בְּלֹא פְרוֹת, וְהַמּוֹתֵר, יִלְקַח בָּהֶן קֶרֶעַ וְהוּא אוֹכֵל פְּרוֹת. וְהַמְחֻבָּרִין לְשָׂרָקַע, שְׁלֹו. וְהַתְּלוּשִׁין מִן הַשְּׂרָקַע, שְׁלֹה, יִלְקַח בָּהֶן קֶרֶעַ וְהוּא אוֹכֵל פְּרוֹת:</p>	<p>(ו) שוֹמֵרֶת יָבֵם שֶׁנִּפְּלוּ לָהּ נְכָסִים, מוֹדִים בֵּית שְׁמַאי וּבֵית הַלֵּל שֶׁמוֹכְרֶת וְנוֹתֶנֶת וְקָנָה...</p> <p>(ז) הַיֵּיחַ אֲחִיו מְעוֹת, יִלְקַח בָּהֶן קֶרֶעַ וְהוּא אוֹכֵל פְּרוֹת. פְּרוֹת הַתְּלוּשִׁין מִן הַשְּׂרָקַע, יִלְקַח בָּהֶן קֶרֶעַ וְהוּא אוֹכֵל פְּרוֹת. וְהַמְחֻבָּרִין בְּשָׂרָקַע, אִמֵּר רַבִּי מֵאִיר, שְׁמִין אוֹתָן כֶּמֶה הֵן יָפִין בְּפְרוֹת וְכֶמֶה הֵן יָפִין בְּלֹא פְרוֹת, וְהַמּוֹתֵר, יִלְקַח בָּהֶן קֶרֶעַ וְהוּא אוֹכֵל פְּרוֹת. וְהַמְחֻבָּרִין לְשָׂרָקַע, שְׁלֹו. וְהַתְּלוּשִׁין מִן הַשְּׂרָקַע, כָּל הַקּוֹדֵם זָכָה בָּהֶן. קִדָּם הוּא, זָכָה. קִדָּמָה הִיא, יִלְקַח בָּהֶן קֶרֶעַ וְהוּא אוֹכֵל פְּרוֹת.</p>

משנה ח החותמת את פרקנו – משווה בין אישה רגילה ליבמה וכך מאגדת את שני חלקיו של הפרק.

יש לשאול – מה ראתה המשנה בפרקנו לעמוד על הדומה והשונה שבין האישה לשומרת יבם וכיצד זה קשור לנכסי מלוג?

ייבום אינטרסנטי

על מנת לפתור חידה זו – יש לעיין בקשר הבלתי נמנע שבין היבמה לנכסיה. כלומר, הלכה ידועה היא שהאח המייבם זוכה בנכסי אחיו המת (יבמות ד, ז). הלכה זו - דרבנה את האח המייבם לקיים את מצוות ייבום ולהקים לאחיו שם בישראל. אלא שמצב זה עם הזמן יצר בעיה – שאנשים ייבמו שלא לשם מצווה אלא לשם הממון בלבד, וכיוון שמדובר באשת האח - כאשר המצווה לא מתקיימת כתקנה יש לחשוש לעבירה, וכך נאמר בתוספתא יבמות (ו, י):

"הבא על יבמתו לשם נוי לשם נכסים רואין אותו כאילו פגע בערוה וקרוב הולד להיות ממזר"

משראו חכמים מצב זה העדיפו את מצוות חליצה על מצוות ייבום (בכורות א, ז):

"מִצְוֹת יְבוּם קוֹדֶמֶת לְמִצְוֹת חֲלִיצָה, בְּרֵאשׁוֹנָה, שֶׁהֵיוּ מִתְּכַנְּנִין לְשֵׁם מִצְוָה. וְעַכְשֵׁיו שְׂאִין מִתְּכַנְּנִין לְשֵׁם מִצְוָה, אֲמָרוּ מִצְוֹת חֲלִיצָה קוֹדֶמֶת לְמִצְוֹת יְבוּם"

כלומר, שמצוות ייבום נתפסה בדורות המאוחרים כמעשה בעייתי כיוון שלא נעשתה לשמה אלא לשם כוונות פסולות כמו נוי או ממון. ניתן לראות את גישה זו גם בפרקנו – ודאי בחלק המדבר על נכסי היבמה (ו-ח) ואפילו בחלק הראשון המדבר על נכסי אישה רגילה (א-ה) בא לידי ביטוי השורש של אותה בעיה – נשיאת אישה לשום כוונות שאינן טהורות דיו, וביתר פירוט – לשם הזכיה בממונה ונכסיה, כפי שנדגים להלן.

הכנסת כלה או הכנסה קלה

עניין זה חורז את פרקנו מתחילה ועד סוף – **במשנה א** המדברת בזכות הבעל להוציא מיד הלקוחות אומרים חכמים לפני ר"ג **"הואיל זוכה באישה לא יזכה בנכסים?"** כלומר – חלק מההטבות הבאות לבעל בעת הנישואין היא הזכיה בנכסי האישה. על גישה זו קובל רבן גמליאל – **"על החדשים אנו בושים"** אלא שאתם מגלגלין עלינו את הישנים?!" – על מהי אותה הבושה? – נראה לפרש (שלא כדעת המפרשים) שעצם ההנחה שאדם הנושא אישה זוכה בנכסיה הוא עניין שחכמים בושים בו – כיוון שיוצר מצבים בלתי ראויים בהם אדם נושא אישה לשם ממון ורבן גמליאל בא להבהיר את הגנות שיש בכך.

משנה ב - על דברי רבי שמעון לגבי הנכסים הידועים לבעל ושאין ידועים לו, מרחיבה התוספתא: **"[ר"ש] חולק בין נכסין לנכסין נכסין הידועין לבעל לא תמכור ואם מכרה ונתנה מכרה בטל שע"מ כן נשאה"**.

משניות ג-ד המבארות כיצד יש לנהוג בנכסים שנפלו לאישה וכנגדן משנה ז במקרה של יבמה המבארת זאת לגבי נכסים שהותיר האח המת – מלמדות כיצד מקיימים את הנכסים באופן כזה שהבעל יוכל להינות מפירותיהן – כלומר העניין במשניות אלו הוא הדאגה לזכויות הבעל בנכסי מלוג של אשתו. נוכל להדגים זאת באמצעות דברי רבי שמעון במשנה ד **"מקום שיפה כוחו בכניסתה הורע כוחו ביציאתה..."** כלומר הנדון כאן הוא כוחו של הבעל בנכסי אשתו. גם כאן מאירה לנו התוספתא כיצד ניתן לראות שמדובר ממש בבעל החומד את נכסיה של אשתו – ע"פ האמור במשנה **"התלושין מן הקרקע – ביציאתה שלו"** נאמר בתוספתא (הלכה ג): **"היורד לנכסי אשתו ונתן עיניו לגרשה אם קדם ותלש מן הקרקע כל שהוא ה"ז זריז ונשכר"**

בסיפא של **משנה ה** מובא הדין של המוציא הוצאות על נכסי אשתו. הגמרא מבארת שאם אכל מהנכסים **"דרך כבוד"** אפילו מעט - מה שהוציא הוציא ומה שאכל אכל, ופרשו הראשונים¹⁹ שמדובר בכגון שהוא החליט לגרשה אבל אם מרדה בו אפילו אכל הרבה – ישבע כמה הוציא ויטול, כיון שהוציא הוצאות הללו על דעת שהאישה – וממילא אף נכסיה, יישארו תחתיו. שוב משמע שהבעל מחזיק את אשתו – בין השאר בכדי להרוויח מנכסיה.

משנה ו מבארת את הזיקה שיש ליבם בנכסי אחיו ובנכסיה של אשתו - השומרת יבם, במצב בו היא מתה לפני שכנס אותה. הגמרא על משנה זו מביאה סיפורים שונים של אחים שנלחמו על היבמה בכדי לרשת את נכסיה, ופוסקת שם למסקנה שאין ליבם רשות לשאת ולתת בנכסי אחיו המת כיון שהם משועבדים לכתובת היבמה. בשולי הדברים מובא גם פתרון יצירתי כיצד לפתור בעיה זו:

¹⁹ מלבד התוס' ר"ד שחולק.

"ר' אבא אומר שאלתי את סומכוס הרוצה שימכור בנכסי אחיו כיצד הוא עושה אם כהן הוא יעשה סעודה ויפייס אם ישראל הוא מגרש בגט ויחזיר"

מכל מקום – התמונה הכללית בסוגיות אלו ברורה – כפי שהערנו בתחילת דברינו – מה שמעניין את היבם זה הכסף של אחיו ואילו מצוות ייבום אינה חשובה בעיניו ומוכן הוא אף לגרש את היבמה ובלבד שיזכה בנכסים.

המשנה האחרונה בפרק מבהירה שנכסי היבמה והוא הדין לכל אישה משועבדים לכתובתה ולפיכך אין הבעל יכול להפריש סכום כתובה ולהיפטר. נראה לומר כי המשנה מסייגת את הכוח שיש לבעל בנכסי אשתו – שאין הוא יכול לעשות בהם לגמרי כרצונו, כיון שמכל מקום הם משועבדים לכתובת האישה. תקנה זו שהשתכללה במשך הדורות נועדה לשמור על שלום הבית באמצעות הנכסים – שלא תהא האישה קלה בעיני בעלה להוציאה:

"בראשונה היו כותבין לבתולה מאתים ולא למנה מנה והיו מזקינן ולא היו נושאים נשים התקינו שיהיו מניחין אותה בבית אביה ועדיין כשהוא כועס עליה אומר לה לכי אצל כתובתיך התקינו שיהיו מניחין אותה בבית חמיה עשירות עושות אותה קלתות של כסף ושל זהב עניות היו עושות אותה עביט של מימי רגלים ועדיין כשכועס עליה אומר לה טלי כתובתיך וצאי עד שבא שמעון בן שטח ותיקן שיהא כתב לה כל נכסי אחראין לכתובתה"

מניעים פסולים

לסיכום, הכרנו בפרק זה מציאות בו אדם נושא אישה משיקולים פיננסיים אינטרסנטיים – כלומר בכדי לזכות בנכסיה. השיקול הממוני בנישואין מגונה הוא במיוחד כאשר מדובר בנישואין שהם מצווה מן התורה – כמו במקרה של ייבום. אך לא רק במקרה זה – גם בכל ברית נישואין פשוטה בין איש לאשתו אנו בושים מלהרבות בזכויות הבעל בנכסי אשתו כיון שאין אנו משבחים אדם הנושא אישה לשום ממון.

נסיים בדברי התנא דבי אליהו המתאר את המניעים השונים הגורמים לנישואין ואת ענשם של הנושאים נשים משיקולים פסולים (סדר אליהו זוטא פרק ג):

"ארבע מדות הן בדרך ארץ יש שנושאים אישה לשם זנות ויש שנושאים אישה לשם גדולה ויש שנושאים אישה לשם ממון ויש שנושאים אישה לשם שמים, והנושא אישה לשם זנות סופו לצאת ממנו בן סורר ומורה והנושא אישה לשם שמים סופו הויין לו בנים שהם מושיעין את ישראל בעת צרה והן מרבין תורה ומצות בישראל והנושא אישה לשם ממון סופו שמצריכין אותו לאחרים הנושא אישה לשם גדולה סוף שמעמיד עליו מאותה המשפחה שממעט זרעו אחריו..."

פרק תשיעי – הכותב לאשתו –

"ידו עדיפא מידה"

הפרק עוסק בעיקר בשאלות שונות השייכות לענייני נכסים וממונות בין הבעל לאשתו ובינה לבין יורשיו. קשה לראות בכל משניות הפרק נושא אחד רציף שחוזר את משניות הפרק מתחילתו לסופו אך ישנם כמה עניינים השייכים לחלקים גדולים ממנו כדלהלן.

מוטיבים מרכזיים

היורשים והירושה - החל ממשנה א ועד לסוף משנה ח בפרקנו עניין היורשים והירושה תופס מקום מרכזי במשניות שלא ניתן להתעלם ממנו. תחילה מדובר בכוחה של זכות ירושת הבעל בנכסי אשתו שלדעת רשב"ג הבעל אינו רשאי לוותר עליה. מכאן ואילך המשניות עוסקות לרוב ביורשים של הבעל איתם מנהלת האלמנה את תביעתה לכתובה. כמו כן עולה עניין היכולת של היורשים להשביע את האלמנה כאשר היא תובעת כתובתה או אפילו ביום יום כאשר היא נעשית אפטרופא על נכסי הבית (לדעת חכמים).

שבועה – מלבד משניות א ו- ט העוטפות את הפרק – כל שאר הפרק דן רבות בענייני שבועה: שבועת האישה ובעל החוב הבאים להיפרע מנכסי יתומים (ב-ג), שבועת המושיב את אשתו חנונית (ד), הפוטר את אשתו משבועה (ה-ו), ועיין בתוספתא) ורשימת כל הנשים שאינן נפרעות אלא בשבועה²⁰.

גבית הכתובה – החל מפרקנו המשנה מתחילה להתעסק בנושא רחב זה באופן ממוקד יותר ממה שעסקנו בו עד כה. נושא זה ממשיך והולך גם בפרקים הבאים עד סופה של המסכת. גביית הכתובה נעשית באחד משני מקרים – גירושין או אלמנות. מכל מקום פעולה זו מתקיימת רק לאחר סיומה של תקופת הנישואין – ואולי משום כך היא נידונית דווקא בסופה של המסכת²¹. בפרקנו – אין חלוקה ברורה בין אלמנה לגרושה אך ניתן לבחון את המקרה בו מדובר באמצעות בעלי הדין העומדים מול האישה – כאשר מדובר בבעל (ה, ז-ט) מובן שהמקרה הוא גירושין וכאשר מדובר ביורשים (ב-ג, ה-ח) מדובר במקרה של אלמנות.

יד האישה על התחתונה

דבר אחד שאולי כן ניתן לראות אותו כקו כללי העומד ברקע של משניות פרקנו הוא מעמדה המשפטי הירוד של האישה. כלומר – בניגוד לבעל שרשאי להשביע את אשתו ללא טענה במקרה בו הוא מעמידה חנונית בתוך הבית, או שזוכה בירושת אשתו בכל מחיר ומצב (אפילו כאשר מסרב בכך לדעת רשב"ג) – דינים המעידים על כך שלבעל "ידו עדיפא מידה" בנכסים המשותפים ואף בנכסי אשתו, מעמדה המשפטי של האישה בנכסיהם המשותפים, בכתובתה או אפילו בנכסיה שלה, לעומת זאת - הינו ירוד ביותר ואף ניתן לקרוא לאישה "כושלת" כאשר היא עומדת מול היורשים ומול בעל החוב בבואה לגבות את כתובתה.

²⁰ הרא"ש מעיר על כך שהמשנה מונה את רשימת נשים אלו באמצע המחלוקת שבין חכמים רבי אליעזר ורבי שמעון (ע"פ מסקנת הגמרא) ומוכיח מכך כי הפטור של הבעל משבועת אשתו הנדון במשנה ה מועיל לכל שבועה שבית דין מחייבין את האישה ואין לחלק בין סוגי השבועות השונות.

²¹ וכפי שכתבנו על מבנה משניות המסכת כולה.

גישה זו – המחזיקה את ידה של האישה על התחתונה בנכסים, באה לידי ביטוי בכל משניות הפרק ללא יוצא מן הכלל כדלקמן.

על **משנה א'** "הכותב לאשתו דין ודברים אין לי בנכסייך" אומרת הגמרא בפירוש: "ותימא ליה מכל מילי סליקת נפשך! אמר אביי **יד בעל השטר על התחתונה**".

משניות ב-ג עוסקות במחלוקת ר"ט ור"ע על הזכות בנכסי הבעל המת המצויים אצל אחרים. ר"ט אומר: "ינתנו לכושל שבהן" ונחלקו האמוראים בגמרא "מאי כושל" – רבי יוסי בר חנינא ורבי בנימין אמרו "לכושל שבראיה" ואילו רבי יוחנן ורבי אלעזר סברו – "לכתובת אישה משום חנינא". כלומר שלדידם האישה נקראת **כושלת**.²² וכתב הריף: "מאי כושל – בעל חוב ואמאי קרי ליה כושל דלא גבי אלא בראיה" ואע"פ שהלכה כר"ע, בימינו לאחר שתקנו הגאונים שמטלטלים משתעבדים לבעל חוב, פסק הרי"ף שהבע"ח גובה ולא האישה. פסק זה תואם את הנאמר בגמרא לאחר מכן (פ.ו):

"האי מאן דאיכא עליה כתובת אישה ובע"ח... ואי לא איכא אלא חד ארעא ולא חזיא אלא לחד לבעל חוב יהיבין ליה לאישה לא יהיבין לה מאי טעמא יותר ממה שהאיש רוצה לישא אישה רוצה להנשא"²³

כלומר – ידה של האישה שוב על התחתונה ולו רק משום שהיא אישה ורצונה בנישואין גדול יותר משל בעלה ולכך אין לפצות אותה ללא סיבה.

חוסר אמון באישה

משנה ד מחדשת לנו שהבעל המושיב את אשתו חנונית רשאי להשביעה כל זמן שירצה. רבי אלעזר הולך צעד נוסף וטוען כי כל אדם רשאי להשביע את אשתו בכל זמן על פלכה ועל עיסתה. מכל מקום – ודאי שהשבעה זו הינה חד צדדית והאישה אינה רשאית להשביע את בעלה ללא סיבה.

משניות ה-ח עוסקות בהשבעת האישה ע"י הבעל או ע"י יורשיו. התחושה הכללית העולה ממשניות אלו שהאישה חייבת להישבע במקרים רבים – אם משום שאינה מדייקת כל כך (מיפרע לא דייק) אם משום רק בכדי להפיס דעתו של בעל. אפילו במקרים בהם הבעל פטר אותה משבועתו שלו ומשבועת יורשיו אמר אבא שאול בן אימא מרים: "אבל מה אעשה שהרי אמרו חכמים הבא ליפרע מנכסי יתומים לא יפרע אלא בשבועה". כלומר אין לאישה נאמנות כאשר הבעל לא באיזור או כאשר הראיה שלה אינה מבוררת דיה והיא חייבת להישבע על מנת לגבות כתובתה.

משנה ט – אף היא מביאה דוגמאות למקרים בהם אין ראייתה של האישה מספקת ולכך פעמים ואין היא גובה כתובתה כלל (כגון הוציאה כתובה בלא גט) פעמים ואין היא גובה אלא כתובה אחת למרות שמוציאה שתי כתובות (כיון שהמגרש את אשתו והחזירה מסתמא על דעת כתובתה הראשונה החזירה) ופעמים והיא גובה רק מנה ומאתיים בלבד שתקנו לה חכמים ולא יותר מזה (כמו הוציאה גט בלא כתובה ע"פ הגמרא, וכן במקרים של קטן שהשיאו אביו וגר שנתגייר).

²² המפרשים הסבירו שהאישה נקראת כושלת משום שאין דרכה לחזר אחר נכסי המת אך נדמה לי שניתן לפרש זאת גם כפי שפירשנו.

²³ התוספות בדף פד. מעיר על היחס המנוגד לכאורה בין סברא זו לבין סברת ר' יוחנן ור"א "לאישה משום חנינא" ומסיק כי אין לדמות תקנות חכמים זו לזו.

"אין מרחמים בדין"

לסיכום נאמר כי ראינו בפרק זה את גישת המשנה ליחסים הממוניים בין האיש ואשתו בנכסיהם המשותפים. על אף שבפרקנו מצויים נושאים שונים שהקשר ביניהם לא מוכרח – מכל מקום הגישה הכללית בפרק זהה היא בכך שהיא נוטה לומר שמעמדו המשפטי של האישה בנכסים אלו אינו גבוה כשל הבעל ואפילו אם נאמר שבנכסים שלה "ידו כידה" בנכסים של הבעל ודאי יש לומר שידו עדיפא מידה ואין היא זוכה בהם בקלות.

פרק עשירי – מי שהיה נשוי

כיצד נוהגים בעזבון המת.

תיאור המקרה

נתבונן תחילה בנתונים הכלליים המאחדים את משניות פרקנו:

- הפרק כולו מתאר סיטואציה של אלמנות – הבעל כבר לא בתמונה.
- הפרק עוסק בגביית הכתובה בלבד – פעמים בכתובת בנין דכרין (א-ג) ופעמים בכתובה רגילה (א-ו), אך מכל מקום אין פה דיבור על מזונות או על תנאי כתובה אחרים מלבד סכום הכסף – מנה מאתיים ותוספת.
- בכל הפרק מדובר באיש שנשא יותר מאישה אחת – והדיון במשנה הוא על היחס שבין נשים אלו בבואם לגבות את כתובתן או על היחס שבין יורשיהן.
- [מבחינה ספרותית חיצונית בכל הפרק המשניות פותחות במילים: "מי שהיה נשוי _____ נשים ... (מלבד משנה ג הממשיכה ישירות את משנה ב).]

למעשה, לאורך כל הפרק אנו עוסקים במקרה בו הבעל המנוח הותיר אחריו נכסים וכעת נשיו או בעלי חובו טוענים את המגיע להם מנכסים אלו. אלא שנכסים אלו **אין בהם מספיק** בכדי לרצות את כל הדורשים – והשאלה העומדת ביסוד המשניות של פרק זה היא – מי זוכה בנכסים אלו והאם וכיצד יש לחלק אותם?

הקדימות והחלוקה

כלל הקדימות

הכלל הראשון הוא **כלל הקדימות** – "כל הקודמת לחברתה אפילו שעה אחת – זכתה" (משנה ה). כלומר – מי שהשטר שלו קודם לשטר של חברו – הוא הזוכה בנכסים. את יישומו של כלל זה ניתן לפגוש **במשניות א, ה-ו**. מובן שבאותה מידה שאנו סומכים על כלל זה יש לנו לשאול גם מה קורה במקרים בהם כלל זה לא יושם כהלכתו, כלומר – מה דינו של בעל חוב מאוחר שקדם וגבה, האם אנו מוציאים מידו או לא. שאלה זו מצויה במסגרת של הפרק – בתחילה ובסוף – הגמרא פותחת את הפרק בדיוק מלשונה של **משנה א'** "הראשונה קודמת לשניה" – ודנה בשאלת בע"ח מאוחר שקדם וגבה. **במשנה ה'** הגמרא מעמידה את מח' חכמים ובן ננס בשאלה זו. ומן הנאמר **במשנה ו'** – "הראשונה (מוציאה) מן השניה" – מוכיח הרא"ש שבעל חוב מאוחר שקדם וגבה מה שגבה לא גבה.

פתרון החלוקה

השלב השני הוא מקרה בו לא ניתן לקיים את כלל הקדימות – אם במקרה של שני שטרות היוצאים ביום אחד, אם במקרה בו לווה ולווה ואח"כ קנה או לווה ונשא ואח"כ קנה²⁴ (כלומר

²⁴ המקרה לא מופיע בפרקנו ומוזכר בראשונים בלבד.

שהשעבוד חל בזמן שווה לכל בעלי החוב) ואם במקרה של מטלטלין בזמן הזה שמשתעבדים לבעל חוב ואין בהם דין קדימות²⁵.

במקרים אלו ודאי שהפתרון יהיה **חלוקה**.

אלא שיש לברר כל מקרה לגופו – כיצד בדיוק יש לחלק – האם חולקים שווה בשווה או חלוקה לפי מעות או ע"פ הגיון אחר (עיין ברי"ף).

את יישומה של החלוקה בצורותיה השונות ניתן לפגוש במשניות ב-ה. כלומר במשניות התווכח של פרקנו.

לגבי שיטות החלוקה השונות ניתן לומר שהמשנה נוקטת גישה אחידה והיא –

כאשר סכום הנכסים הינו **מועט ביותר** ואין בו בכדי לרצות אלא את אחד הצדדים – **החלוקה תהיה שווה בשווה**, אך כאשר מדובר **בסכום גדול יותר** החלוקה תהיה **לפי מעות** וכל אחד יקבל לפי הסכום המגיע לו.

גישה זו ניתן לראות הן במשנה ב' העוסקת בכתובת בנין דכרין:

אין שם אלא שתי כתובות, חולקין בשוה. ה"ה שם מותר דין, אלו נוטלין כתבת אמן ואלו נוטלין כתבת אמן.

והן במשנה ד' העוסקת בכתובה רגילה:

אין שם אלא מנה, חולקות בשוה. ה"ו שם מאתים, של מנה נוטלת חמשים. של מאתים ושל שלש מאות, שלשה שלשה של ז'ב...

שני סוגים של כתובות

לאחר שהצגנו את שני הפתרונות הראשיים המוצעים בפרקנו נעבור למבנה הפרק.

כפי שכבר הערנו בדרך אגב, ניתן לחצות את פרקנו לשני חלקים ע"פ **סוג הכתובה** עליה מדובר

במשניות – משניות א-ג עוסקות ב**כתובת בנין דכרין** ומשניות ד-ו עוסקות ב**כתובה רגילה**.

בחלק הראשון העוסק בכתובת בנין דכרין – המשנה פותחת בדין הקדימות (משנה א) ולאחר מכן עוברת לפתרון החלוקה (משניות ב-ג).

אלא שבחלקו השני של הפרק העוסק בכתובה רגילה הסדר הוא הפוך – תחילה המשנה עוסקת בדין החלוקה של הנכסים לנשי המת (משנה ד) ורק לאחר מכן היא דנה בכלל הקדימות שביניהם (משניות ה-ו)²⁶.

ייתכן והבדל זה נעוץ בהבדלים המשמעותיים שבין שני סוגי כתובות הללו, כדלקמן.

כתובה רגילה – היא מתקנת ב"ד ולרשב"ג היא אפילו מן התורה. שלא כך כתובת בנין דכרין שנתקנה רק "כדי שיקפוץ אדם ויתן לבתו כבנו" (נב:).

כתובת בנין דכרין - כפי שהגמרא מסיקה בתחילת פרקנו, אינה נגבית מנכסים משועבדים אלא מנכסים בני חורין בלבד בעוד שכתובה רגילה נגבית אף מנכסים משועבדים. מעבר לכך, ישנו עוד הבדל משמעותי בין כתובה רגילה לכתובת בנין דכרין בזמן הזה, וכך כותב זאת הרמב"ם (הלכות אישות טז,ז):

²⁵ כפי שכותבים הראשונים.

²⁶ אמנם גם במשנה ה' מוזכר דין החלוקה: "היו כולן יוצאות בשעה אחת ואין שם אלא מנה – חולקות בשווה" – אך נראה שדין זה בא כאן אגב הבבא שלפניו "כל הקודמת לחברתה אפילו שעה אחת זכתה" ואילו את עיקר דין החלוקה בכתובה רגילה אנו לומדים ממשנה ד.

(ז) תקנו הגאונים בכל הישיבות שתהיה האישה גובה כתובתה אחרי מות בעלה אף מן המטלטלין כדרך שהתקינו לבעל חוב לגבות מן המטלטלין ופשטה תקנה זו ברוב ישראל וכן שאר תנאי כתובה כולן ככתובה הן וישנן במטלטלין כבקרקה חוץ מכתובת בנין דכרין שלא מצאנו מנהג ירושתה פשוט בכל הישיבות לפיכך אני אומר מעמידין אותה על דין התלמוד שאין יורשין כתובת אמן אלא מן הקרקע:

סולם עולה – מנכסים מועטים לנכסים מרובים

כתובת בנין דכרין

קעת לאחר שעמדנו על ההבדלים הרבים שבין כתובה רגילה לכתובת בנין דכרין ננסה להבין את ההבדל בסדר הדברים בפרקנו. כפי שהקדמנו כל שאלות החלוקה והקדימות מתעוררות רק כאשר אין בנכסים די בכדי לרצות את כל הצדדים. מובן מאליו שכאשר ישנם מספיק נכסים אין על מה לריב וכל אחד יקבל את המגיע לו – בין אם הוא מוקדם ובין אם הוא מאוחר בין אם מגיע לו הרבה ובין אם מגיע לו מעט. ניתן לראות בשני החלקים שבפרק כיצד המשנה מתחילה במצב של מינימום – כאשר הנכסים מועטים ביותר ולאט לאט עולה למצב בו הנכסים מרובים יותר. בחלק הראשון (א-ג) העוסק בכתובת בנין דכרין, המשנה מתארת שלושה שלבים שונים של מצב הנכסים בהדרגה מהמועט למרובה, אלא שיש לזכור שאנו מדברים כאן על קרקעות בלבד כיון שלגבי מטלטלין אין דין כתובת בנין דכרין.

1. כאשר יש בנכסים רק קרקע בשווי כתובה אחת – רק הקודם זוכה. (אם שניהם מתו אחריו הראשונה קודמת ואם אחת בחייו ואחת במותו השניה קודמת). (משנה א).
2. כאשר יש בנכסים רק קרקע בשווי של שתי הכתובות בדיוק ואין "מותר דינר" – חולקות בשווה ולא מתחשבים בסכום כתובתן.
3. כאשר יש בנכסים מספיק קרקע לכולם ועוד מותר דינר – כל אחד נוטל חלקו והשאר חולקים בשווה. (משנה ב).

ר"ש אף הולך צעד נוסף וסובר כי אפילו המותר דינר צריך שיהיה מ"נכסים שיש להם אחריות" כלומר מקרקעות בלבד ולא ממטלטלין, אך בנקודה זו חולקים עליו חכמים. (משנה ג). כמו כן מדובר בנכסים בני חורין בלבד ולא במשועבדים כפי שמוכיחה הגמרא.

כתובה רגילה

קעת נעבור לחלק השני – כיוון שמדובר בכתובה רגילה (משניות ד-ו) הקיימת גם במטלטלין²⁷ המשנה פותחת את הדיון במצב המינימלי – בו הבעל המנוח הותיר אחריו מטלטלין בלבד ללא קרקע. כיוון שבמטלטלין אין דין קדימות המשנה פותחת בדין החלוקה. וכך נראה הסולם הכלכלי המתואר במשניות ד-ו:

1. כאשר ישנם מטלטלין בלבד ללא קרקע בשווי מנה – חולקות בשווה.

²⁷ אמנם ההלכה שהכתובה נגבית מן המטלטלין נתקנה בזמן הגאונים בלבד ואילו בזמן המשנה והגמרא הכתובה הייתה נגבית אך ורק מן הקרקעות ואם כן קשה לומר שמשנה זו מדברת במטלטלין. אך מאידך מלשונה של המשנה: "אין שם אלא מנה.. שלשה של זהב.. וכו' ממש משמע שמדובר במטלטלין וקשה להתעלם מכך – אחרת המשנה היתה צריכה לכתוב "שווה מנה" או "שווה מאתיים". בעקבות כך אנו נעשה מעשה פרשני אנאכרוניסטי ונפרש את המשנה במטלטלין. וצריך עיון.

2. ככל שישנם יותר מטלטלין כך החלוקה מתרחבת יותר **לפי מעות** וכל אחד זוכה בראוי לו.
(משנה ד).
3. כאשר ישנם קרקעות – כל הקודם זוכה.
4. [במקרה בו אין קדימות וכולן יוצאות בשעה אחת – חולקות בשווה]. (משנה ה)
5. דין הקדימות עובד אפילו בנכסים משועבדים (משנה ו)

סיכום

פרק זה עוסק בשאלה כיצד מתמודדות נשי המת עם נכסיו המועטים שהותיר אחריו הבעל. ראינו שישנם שני דרכים שונות לטפל בשאלה זו – כלל הקדימות ופתרון החלוקה. המשנה הדגימה את יישומן של דרכים אלו תחילה בכתובת בנים דכרין (א-ג) ובקרקעות בני חורין בלבד, ולאחר מכן הרחיבה את הדיון לכתובה רגילה (ד-ו) בהם פתרונות אלו מיושמים אפילו במטלטלין ובנכסים משועבדים. בעזרת ה'.

פרק אחד עשר – אלמנה ניזונית –

זכויות האישה בנכסים.

כמו בפרק הקודם – גם בפרק שלנו הבעל כלל לא בתמונה. המשניות מתייחסות לאישה בלבד ולזכויותיה בנכסי בעלה. כמו כן – הדיון הוא לגבי זכויות האישה בנכסים לאחר הנישואים בלבד. ברוב המקרים מדובר במצב של אלמנות אך גם מצבים של גירושין או מיאון נזכרים בפרק.

באופן כללי ניתן לומר שישנם שלושה סוגי זכויות של האישה בנכסים:

1. סכום הכתובה (מנה מאתיים + תוספת).
2. מזונות (במקרה של אלמנות בלבד).
3. שאר תנאי הכתובה: פירות ובלאות²⁸.

הפרק למעשה עוסק בשלושה סוגים אלו. משניות א-ה עוסקות בשני הסוגים הראשונים ומשנה ו' מרחיבה גם לגבי הסוג השלישי. הערה: כשמסתכלים על הפרק במבט כולל ניתן לחשוב שהעניין המרכזי בו הוא מכירתה של האלמנה בנכסי היתומים לטובת כתובתה ומזונותיה. כך נראה ממשניות ב-ה. אלא שהמסגרת של הפרק - משניות א, לא דנות בעניין זה.

כתובה ומזונות

תמורתן – משנה א

כל אלמנה באשר היא זכאית למזונות מנכסי בעלה המנוח וזהו אחד מתנאי הכתובה. למזונות אלו אין קצבה והכלל הוא "כל ימי מגד ארמלותיך בביתי". אמנם חלוקים אנשי גליל ויהודה בשאלה האם היתומים רשאים לתת לאלמנה את כתובתה ולהפסיק את מתן מזונות אלו או שמא רק האישה בלבד יכולה להחליט מתי לגבות כתובתה ולהפסיק לקבל מזונות, אך מכל מקום לכו"ע כל עוד לא מתעסקים בנתינת הכתובה לאישה - האישה ניזונית מנכסי בעלה. בתמורה לכך – היתומים זוכים במעשי ידיה של האישה. בניגוד לכך – הכתובה היא סכום כסף קצוב שנקבע מראש בשעת הנישואין ואין ליתומים כל השפעה עליו. מלבד זאת אפילו במותה של האלמנה אין היתומים נפטרים מלהפריש מנכסי המת את סכום הכתובה – והם נאלצים לתת ליורשיה של האלמנה. כיון שכך – אף חובת קבורתה אינה מוטלת על היתומים. משנה זו – משנה א' מבוססת על תקנת חכמים (בבלי מז:): "תנו רבנן תיקנו מזונותיה תחת מעשה ידיה וקבורתה תחת כתובתה"

מכירתן - משניות ב-ה

משניות ב-ה עוסקות במכירת הנכסים ע"י האלמנה לצרכי המזונות והכתובה.

²⁸ גם פדיון וקבורה הם מתנאי הכתובה אך כיון שהם לא זכויות ממוניות אלא זכויות גופניות הפרק לא עוסק בהם. הקבורה אמנם נזכרת במשנה א אך רק כתוצאה מירושת הכתובה – כפי שנבאר להלן.

מכירה למזונות (ב-ג) –

מכירה הנעשית לצורך מזונות יכולה להיעשות גם שלא בבית דין. מכירה לצורך כתובה – מחלוקת. במשניות אלו אין פירוט לגבי סכום המכירה כיוון שהמזונות אינם קצובים וכל מה שאנו יכולים לדון בהם זה רק לגבי מקום מכירתם בלבד.

מכירה לכתובה (ד-ה) –

הכלל העולה ממשניות אלו הוא - כל מכירה שיש בה הפסד ליתומים ואפילו הקטן ביותר, מכרה בטל, אלא אם כן נעשתה ע"י דיינים בב"ד או ע"י אגרת ביקורת. ניתן לראות שמכירת הנכסים לצרכי הכתובה היא מכירה רגישה ביותר. כיון שמדובר בהפסד חד צדדי של היתומים אין אנו מוכנים לקבל כל חריגה מתחום הסכום הקצוב בכתובה.

שאר הזכויות - משנה ו

בהסתכלות ראשונית - המשנה האחרונה בפרק נראית לכאורה ממש לא מעניין פרקנו. אם עד כה דברנו על אלמנה ועל זכאותה בנכסי המת, כאן אנו מדברים על זכויותיהן או יותר נכון שלילת זכויותיהן של נשים מסויימות. נראה שכדי לקשר את משנה זו לפרקנו יש להתמקד שוב בנושא אותו אנו מנסים לראות כנושאו של פרק זה – זכויות האישה בנכסים לאחר הנישואין. לפנינו שתי קבוצות של נשים – הראשונות נטולות כל זכויות בנכסים. אך האחרונות נשמע שהן זכאיות בכתובה אך לא בשאר הזכויות. אך בתוספתא יבמות (ב,ג) משמע שהם זכאיות אף בשאר הזכויות:

אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט הרי הן כאשתו לכל דבר ויש לה כתובה ופירות מזונות ובלאות וזכאי במציאתה ובמעשה ידיה ובהפרת נדריה יורשה ואין מטמא לה יש בה קדושין וצריכה הימנו גט היא פסולה והולד פסול.

את הטעם לכך הסבירו התנאים שם:

אמר רשב"א [ומפני] מה אמרו אלמנה לכה"ג יש לה כתובה מפני שהוא כשר והיא פסולה וכל מקום שהוא כשר והיא פסולה קנסו אותו ליתן לה כתובה [מפני] מה אמרו שניות מד"ס אין [לה] כתובה מפני שהוא כשר והיא כשרה קנסו אותה כתובה כדי שתהא קלה בעיניו להוציאה

ר' יוסי אומר [זו] ד"ת וד"ת אין צריכין חיזוק [וזו מד"ס] וד"ס צריכין חיזוק
ד"א זו [היא] הרגילה להנשא לו וזו הרגילה את עצמה שתנשא לו:

כלומר – נשים שיש בעיה בנישואין שלהם, כאשר בעיה זו אינה משפיעה כלל על הנשים עצמן והם אינן ניזוקות מכך – אין להם זכויות בנכסים כלל. אך במקרה בו הבעיה בנישואים פוגעת בנשים אלו בהיקף רחב יותר – יש להם זכויות בנכסים לאחר הנישואין²⁹.

²⁹ אע"פ שבתקופת הנישואים לא זכו לזכויות אלו – כמו למשל המזונות ועיין בראשונים.

פרק שנים עשר – הנושא את האשה

זכויות הגבר במשפחה

פרקנו הקצר בן ארבע המשניות ממשיך ועוסק בעניינים השייכים לתקופה של אחרי הנישואין ועל השפעת הנישואין עליהם. גם פרק זה כקודמיו – מתמקד בעיקר בזווית של האשה ופחות מנקודת מבטו של הבעל. אך החידוש שבפרקנו הוא שאיננו מתעלמים מזכויותיו שלו כפי שיתבאר. מבחינת המקרים בהם עוסקות משניות הפרק נחלק הפרק לשניים – משניות א-ב – מקרה בו הבעל מתחייב לזון את בת אשתו, משניות ג-ד – משפטה של האלמנה מול היתומים לגבי המזונות והכתובה.

יתרונה של האשה

נראה שהגורם המקשר את משניות הפרק לאחד הוא רמת הקשר בין האשה לבין בית בעלה לשעבר - בחייה שלאחר נישואיהם. התחושה הכללית המתקבלת ממשניות פרקנו היא שגם לאחר הנישואין האשה שייכת לביתה הקודם והזכויות שניתנו לה בעודה נשואה ממשיכות לשרת אותה גם כאשר התגרשה או נתאלמנה ואפילו כשהיא כבר לא באיזור יותר. הזכויות הללו קיימות בין כשמדובר בהתחייבות ספציפית של בעל זה (מש' א-ב) ובין כשמדובר בחובות המוטלות על כל בעל בישראל מתנאי ב"ד (מש' ג-ד).

ומן הצד האחר - הרושם המתקבל מצדם של הבעל והיתומים הוא שאינם נפטרים בקלות מהאחריות שיש להם על האשה שהתגוררה בביתם בעבר ואינם יכולים לשלחה מן הבית כל עוד היא אינה חפצה בכך (מש' ג). ואפילו כששבה לבית אביה או כשהלכה והיתה לאיש אחר הם חייבים לקיים את החובות שקבלו על עצמם (מש' א-ב) או שהטילו עליהם ב"ד (מש' ד). בנקודה זו מוסיף פרקנו על הפרק הקודם – אמנם כבר למדנו בפרק הקודם על זכויותיה הרבות של האלמנה בנכסי בעלה המנוח אך כעת אנו מוסיפים ללמוד כי הזיקה שיש בין האשה לבית הבעל לו היתה נשואה קיימת גם כאשר האשה אינה מתגוררת עוד בבית – בין לגביה ובין לגבי יורשיה והבאים ברשותה.

תקנתם של הבעל ויורשיו

אולם מסתבר שגם את זיקה זו ניתן לסייג במספר אופנים. המשנה אינה מתעלמת בזכויותיהם של הבעל והיתומים ואין היא מפלה אותם לרעה בצורה חד משמעית וגורפת. בכל המקרים המצוינים בפרקנו המשנה טורחת לציין מעין תקנה לבעל או ליורשים היכולה להפחית את רמת הנטל העומד על גביהם –

במקרה הראשון בפרק (מש' א-ב) - בעל המתחייב לזון את בת אשתו, המשנה מסכמת כך:

”הפקחים היו כותבים: ”על מנת שאזון את בתך חמש שנים כל זמן שאת איתי”

כלומר, המשנה מציעה פתרון לבעל המתחייב - כיצד לצמצם את רמת ההתחייבות.

במשנה ג – אנו רואים כי היתומים אמנם אינם רשאים לשלח את האלמנה מביתם בעל כרחם אך כאשר היא רוצה בכך – רשאים הם למנוע ממנה את מזונותיה³⁰ - כלומר כוחה של האישה בנכסים יורד כאשר היא אינה חיה בבית בעלה – וכך שוב אנו מוצאים יפוי כח לצדם של המחזיקים בנכסים.

המשנה האחרונה בפרק מוקדשת כולה לשאלה עד מתי פועלת זיקה זו של האישה בנכסי בעלה המנוח. בשאלה זו חלוקים ר"מ וחכמים היכן זיקה זו גדולה יותר – כאשר האישה בבית אביה או בבית בעלה. מכל מקום – אנו למדים כי גם לזכויותיה של האישה ישנם גבולות כלשהם ולאחר זמן מסויים (25 שנה) פג תקפם.

משפט צדק

לסיכומו של דבר – פרקנו מתאר את זיקתה המרובה של האישה לבית אותו עזבה ואת האחריות הכמעט נצחית שיש לבעל ולירשיו עליה. מאידך – אנו נזקקים גם לטובתם של המפרנסים ואנו דואגים לכך שלא יצאו מופסדים מכל וכל – והמשנה מציינת את הדרכים השונות על ידן ניתן להימלט מהפסד חד צדדי.

הגמרא חותמת את הפרק בסיפור על חמתו של רב חייא אריכא. סיפור זה משקף את המשא ומתן שבין האישה ליורשים על זכויותיה של האישה בו הדיינים - רבא ורבא בר שילא עוסקים בטענותיהם של הצדדים השונים וטורחים בתקנותיהם. הסיפור - כמו גם הפרק כולו, מסתכמים במשפט: "ואתי לאפוקי לעז על בי דינא".

כלומר – הדיינים השונים בפרק אינם נטולי הגיון וסברא והפסיקה ההלכתית מבוססת על שיקולים של צדק וחתיירה לאמת משפטית – כך שאין לנו לחשוש לקיפוח אחד הצדדים במאבק שבין האישה ליורשים ולכל אחד מהם יש תקנה הדורשת את טובתו.

³⁰ או לפחות חלק מהם – ע"פ הגמרא.

פרק שלושה עשר – שני דייני גזירות

לחיות ע"פ הדיינות בארץ

הרעיון שבפרק - התבוננות כללית

הפרק האחרון במסכת שונה במהותו משאר פרקי המסכת. הוא איננו עוסק דווקא בהלכות הקשורות לענייני כתובות. בתחילת הפרק מסופר לנו על שני דייני גזירות שהיו בירושלים – אדמון וחנן בן אבישלום ועל הדברים שאמרו. קשה למצוא נושא אחיד לפרק כיון שהוא עוסק במקרים שונים ומחלוקות שונות שהמכנה המשותף שלהם הוא בעלי השמועה – חנן ואדמון. בסופו של הפרק – שהוא גם קיצה של המסכת, מדובר על ארצות הנישואין – ובתוכם שבחה של ארץ ישראל.

רבי – שפטירתו תוארה באריכות בפרק הקודם, בחר לחתום את מסכת כתובות בדבריהם של שני דיינים חשובים ומיוחסים (ע"פ הגמרא והתוספות) ולא בכדי. נישואיהם של כל זוג בישראל תלוי בין השאר בקיומו של בית הדין כפי שפתחה המסכת:

"בְּתוֹלָה נְשֹׂאת לַיּוֹם הַרְבִּיעִי, וְאֶלְמָנָה לַיּוֹם הַחֲמִישִׁי. שְׁפָעִמִּים בְּשֶׁבֶת בְּתֵי דִינִין יוֹשְׁבֵינָא בְּעִירָתָא, בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי וּבַיּוֹם הַחֲמִישִׁי, שָׁאֵם הִיא לֹא טַעֲנָתָא בְּתוֹלָם, הִיא מְשַׁכֵּם לְבֵית דִּין" ייתכן והעובדה שדייני גזירות אלו פעלו דווקא בירושלים, מקום אליו "הכל מעלין ואין הכל מוציאין" כמו בארץ ישראל בכלל - באה ללמד על חשיבות קביעת מקום המגורים של הזוג המתחתן דווקא במקומות אלו "ארצות הנישואין" שהן מדינות הלכה המתנהלות ע"פ בתי הדין וחוקי התורה. כך – לאחר שעסקנו מסכת שלמה בפרטי הדינין וההלכות הנוגעים לקיומו הפנימי של הבית היהודי בישראל אנו למדים כעת על השפעתה של הסביבה החיצונית עליו. בעקבות המשנה המתארת את שני דייני הגזירות - עוסקת הגמרא בתחילת הפרק בגנותו של השוחד ועיוות הדין ובחשיבות משפט הצדק של הדיינים. לעניינים אלו ישנו קשר מיוחד דווקא לארץ ישראל. פרשיה קצרה בדברים טז מתארת בצורה הטובה ביותר את האווירה אליה הפרק חותר:

"שְׁפָטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֵּן לָךְ בְּכָל שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר יָדוּד אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לְשִׁבְטֶיךָ וְשָׁפְטוּ אֶת הָעָם מִשְׁפָּט צָדֵק: לֹא תִטֶּה מִשְׁפָּט לֹא תִכְרֶה פָנִים וְלֹא תִקַּח שֹׁחַד כִּי הַשֹּׁחַד יַעֲוֶה עֵינֵי חֲכָמִים וְיִסְלַף דְּבָרֵי צְדִיקִים: צָדֵק צָדֵק תִּרְדּוּף לְמַעַן תַּחֲיֶה וְיִרְשָׁתָא אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר יָדוּד אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ"

לאחר ההתבוננות ברעיון העומד מאחורי פרקנו נעבור כעת לעיון מהיר במשניות שבו.

חנן בן אבישלום –

שבועה למזונות (א-ב)

חנן חולק על בני כהנים גדולים בשתי נקודות לגבי פרנסת אישה שהלך בעלה למדינת הים. המקרה בו אישה שהלך בעלה למדינת הים נזכר לא פעם במשנה – ובעיקר במסכת יבמות. שם מדובר על השאלה האם אישה זו רשאית להינשא או להתייבם. העניין של מזונות האישה ופרנסתה נזכר רק אצלנו – והוא אכן קשור למסכתנו.

בשתי המשניות בני כהנים גדולים מצריכים שבועה בנוגע למזונות – לאישה התובעת מזונות ולאיש המפרנס אותה. בשני המקרים חנן חולק וסובר שלא נשבעים במקרה של מזונות ומי שמגיע לו מזונות נוטלן ומי שאינו מגיע לו "איבד את מעותיו". רבי דוסא בן הרכינס וריב"ז נחלקו כדעת מי יש לפסוק במחלוקות אלו. הגמרא הלכה בעקבות ריב"ז ופסקה הלכה כחנן.

אדמון -

תרומתו להלכה - מקבילות בש"ס (ג-ד)

משניות ג-ד זהות בכך שלשתיהן יש מקבילות במשנה – כל אחת במקומה האורגני. משנה ג מופיעה במסכת בבא בתרא בתחילת פרק ט העוסק בעיזבון המת, ומשנה ד מופיעה במסכת שבועות פרק ו העוסק בשבועת הדיינים. הזכרתן הכפולה של שתי משניות אלו במסכתות שונות מעיד על כך שהן נכנסו לפרקנו רק מפני שהן משבעת הדברים שאמר אדמון ולא יותר מכך. כיון שכך נראה שאין למצוא בהם איזשהו זיקה לענייני מסכתנו³¹.

התמיכה של רבן גמליאל בדברי אדמון במשניות והעובדה שמשניות אלו מופיעות שוב בש"ס מלמדות שהן נפסקו להלכה כפי שנאמר בגמרא ובכך הן מציינות את תרומתו של אדמון להלכה.

פסיקתו בענייני המסכת (ה)

משנה ה – הפוסק מעות לחתנו, בהחלט שייכת למסכתנו. ניתן להוכיח זאת ע"י מספר ראיות – ראשית כל המקרה מדבר על הנדוניא שהאב נותן לבתו, משנה זו אמנם שייכת יותר לפרק שישי בו עסקנו בעניינים אלו אך כיון שאדמון הוא בעל השמועה היא הוזכרה בפרק זה. התוספתא בפרקנו – מבין כל אמרותיהם של חנן ואדמון, הביאה רק את המקרה במשניות א-ב ואת המקרה של משנתנו – ניתן בהחלט לומר שהסיבה לכך היא משום שרק שני מקרים אלו קשורים לענייני המסכת. בנוסף – הרמב"ם פסק את משנתנו בהלכות אישות - הבית ההלכתי של מסכת כתובות.

גישתו של אדמון בטענות הגיונית (ו-ז)

משניות ו-ז עוסקים בהלכות טוען ונטען, שניים מהם במקרה בו הטוען עורר על שדה או על דרך לשדה שהיתה שייכת לו (ו-ז) ושניים מהם בענייני לווה שיצא עליו שטר חוב והוא מפרק את חובתו למלווה באמצעות טענה הגיונית – "אילו הייתי חייב לך..." (ח-ט). הצד השווה במשניות אלו הוא שבכולן אדמון – ש"היה גוזר גזירות על גזילות", מייפה את כוחו של הטוען טענה – אע"פ שאין לו ראיה גמורה משפטית לדבריו וטענתו מבוססת על הגיון אנושי בלבד. חכמים החולקים על אדמון לא קבלו את גישה זו ודנו את המקרים ע"פ החוקים המשפטיים ולדידם – הטוען טענה לא מבוססת משפטית – איבד את זכותו ויפרח באוויר. כשם שראינו במשניות ג-ד - היינו מצפים שגם משניות אלו יופיעו שוב בש"ס במקום הראוי להם – כמו למשל מסכת בבא מציעא בפרקים העוסקים בהלוואות ופקדונות, אך מסתבר שהזכרתן בפרקנו היא מקומן היחידי במשנה והם אינם מופיעות שוב.

³¹ אע"פ שמשנה ג קשורה בהחלט למסכת – שעוסקת בפרנסת הבנות מול ירושת הבנים, מכל מקום נראה שמיקומה האורגני הוא במסכת בבא בתרא ולא אצלנו כפי שמוכח מהגמרא שם שמפרשת את המשנה שם ביתר רצינות ממה שהיא עושה זאת אצלנו.

ייתכן והסיבה לכך היא שמשניות אלו – בניגוד למשניות ג-ד, לא נפסקו להלכה, שכך נאמר בגמרא (קט.):

”אמר ר’ יצחק בן אלעזר משמיה דחזקיה כל מקום שאמר רבן גמליאל רואה אני את דברי אדמון הלכה כמותו”

במשניות אלו לא אמר רבן גמליאל שהוא רואה את דברי אדמון. נראה שבמקרים אלו סבר ר’ ג כחכמים ולא קיבל את גישתו ההגיונית של אדמון, ולפיכך משניות אלו לא נפסקו להלכה ולא הוזכרו שוב במשנה.

ארץ הנישואין (י-יא)

המשניות החותמות את פרקנו ואת המסכת כולה דנות ביחס שבין ארץ ישראל להלכות כתובות. יחס זה מתבטא בשני אופנים – מקום המגורים של הזוג הנשוי וסוג המטבע הניתן לאישה בכתובתה. המסקנה המתקבלת ממשניות אלו היא שארץ ישראל משפיעה באופן משמעותי על דירתם של הזוג ועל מעות הכתובה – שהכל מעלין לא”י ומשלמים ממעותיה כאשר הנישואין או אפילו הגירושין בלבד נעשו בשטחה. הרושם העולה מהלכות אלו הוא שארץ ישראל וברזולוציה גבוהה יותר – ירושלים, היא המקום האורגני בו יש לחיות ולא קפוטקיא, בבל או מדינת הים. רושם זה הולך ומתפתח בגמרא העוסקת בשבחה של ארץ ישראל בשני דפיה האחרונים של המסכת.

ת.ו.ש.ל.ב.ע.